

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

2015

Bc. Pavlína Langerová

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Ústav politologie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Pavλίna Langerová

Formování českého stranického systému 1943 - 1945

Formation of the Czech Party System 1943 - 1945

Praha 2015

Prof. PhDr. Jiří Kocian, CSc.

Poděkování

Tímto bych chtěla co nejsrdečněji poděkovat panu profesorovi PhDr. Jiřímu Kocianovi CSc. za odborné vedení a pomoc při zpracovávání mé diplomové práce.

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 15. 7. 2015

Podpis:.....

Pavčina Langerová

Abstrakt

Tato práce se zabývá obnovou českého stranického systému v letech 1943-1945. V úvodu práce je pozornost věnována otázkám likvidace stranického systému v roce 1938, stranickému systému za druhé republiky a jejich zasazením do kontextu teorií stranických systémů.

Další část práce se zabývá utvářením představ domácího i zahraničního československého odboje o budoucí podobě stranického systému, zejména spolupráci londýnského a moskevského exilu. Práce popisuje vztahy a jednání Komunistické strany Československa, sídlící v Sovětském svazu a konkurenčních demokratických stran, kteří měli hlavní sídlo v Londýně, kde úřadoval i prezident Beneš a Státní rada. Zejména tyto vztahy bude zkoumat výzkumná otázka, která se zabývá mírou vlivu vzájemného jednání mezi Londýnem a Moskvou na poválečné stranické uspořádání. Hypotéza, že aktivita Československé komunistické strany v moskevském exilu byla klíčová, bude v dílčích pasážích této práce testována a posléze potvrzena či vyvrácena v závěru.

Závěrečná kapitola se věnuje počátkům obnovy a programové a organizační formě stranického systému v letech 1944 - 1945 a počátkům činnosti stran v rámci Národní fronty v roce 1945. Důraz se klade na vliv komunistické strany na poválečný vývoj Československé republiky a její sílící vliv na stranické i vládní rovině.

Klíčová slova

Česká politika, české strany, československý exil, komunismus, Edvard Beneš

Abstract

This work is about the renewal of the Czech party system in period of 1943-1945. The introduction focuses on the liquidation of the party system in 1938, the party system of the Second Republic and contextualisation of the work to party systems theories.

Another part deals with the formation of concepts of domestic and foreign Czechoslovak resistance on the future shape of the party system, in particular the cooperation of Moscow and London exile. The thesis describes the relationships and actions of the Communist Party of Czechoslovakia, based in the Soviet Union and their democratic competitors, who were headquartered in London, where the President Beneš and the State Council were seated. In particular, these relationships are the starting point for this work's research thesis: how the negotiations between the exile in London and Moscow influence and determined the post-war party constitution. The hypothesis that the activity of the Czechoslovak Communist Party in the Moscow exile was vital for the post-war party development will be confirmed or disproved in the conclusion.

The final chapter focuses on initial period of the restoration of the organizational form and policy programs of the party system in the years 1944 - 1945 and the beginnings of activity of the parties within the National Front in 1945. The emphasis is on the influence of the Communist Party in the post-war development of Czechoslovakia and its increasing influence on the party and government level.

Keywords

Czech politics, Czech Parties, Czechoslovak Exile, Communism, Edvard Beneš

Obsah

Úvod	9
Dosavadní stav bádání.....	12
1. Stranický systém do roku 1945	13
1.1 Stranický systém první republiky.....	13
1.2 Typologie stranického systému za první republiky	14
1.2.1 Stranické systémy dle Giovanniho Sartoriho	14
1.2.2 Stranické systémy dle Giovanniho Capoccia	16
1.3 Stranický systém druhé republiky	17
1.3.1 Typologie stranického systému za druhé republiky.....	19
2. Londýnský exil	21
2.1 Státní rada.....	21
2.1.1 Složení Státní rady	23
2.2. Exilová spolupráce Londýna a Moskvy	24
2.3 České strany v londýnském exilu.....	25
2.3.1 Československá strana národně socialistická.....	25
2.3.2 Československá sociálně demokratická strana dělnická.....	26
2.3.3 Československá strana lidová	27
2.3.4 Komunistická strana Československa.....	28
3. Představy o budoucím uspořádání státu	29
4. Cesta prezidenta Beneše do Moskvy roku 1943	31
4.1 Československo-sovětská smlouva	34
4.2 Moskevské jednání s komunisty	37
4.2.1 Návrhy komunistického exilu na poválečné uspořádání	38
5. Moskevské jednání v březnu 1945	40
5.1 Košický vládní program	41

5. 2 Jednání o nové vládě	44
5. 2. 1 Personální obsazení vlády	44
6. Česko-slovenské vztahy.....	47
6. 1 Situace na Slovensku.....	48
7. Politický systém po konci války	50
7. 1 Národní fronta Čechů a Slováků	50
7. 1. 1 Činnost Národní fronty.....	53
7. 2 Obnova Národní rady Československé	55
7. 3 Dohoda o společném postupu stran Národního bloku pracujícího lidu měst i venkova	57
7. 4 Tvorba nové ústavy	57
Závěr	59
Seznam použitých zdrojů.....	61
Monografie	61
Odborné časopisy	63
Archiválie	64

Úvod

Druhá světová válka změnila celý politický svět. Vítězné mocnosti se staly hrdiny nejen pro své občany, ale i pro státy, kterým pomohly v boji za svou suverenitu. Spojené státy americké a Sovětský svaz se zasadily o to, že Evropa zůstala svobodná a že Československo se nestalo součástí německé říše. Evropa se ovšem rozdělila na dvě sféry vlivu. Matematika tohoto rozdělení byla celkem jasná – kde se zastaví vítězná tažení Sovětů a Američanů, potud bude jejich sféra vlivu. Navzdory rozdílné ideologii se Sovětský svaz, Velká Británie a Spojené státy americké, dokázali na mírových konferencích dohodnout a západní státníci byli ochotni riskovat vnučení komunistické ideologie osvobozeným zemím v sovětské sféře.

Ačkoli v předválečné době komunistické strany působily v evropských zemích, jejich vliv nebyl ani zdaleka tak veliký, jakým se stal po skončení války. V některých zemích byly dokonce i stranou antisystémovou. Po válce se těmto stranám podařilo změnit celý politický systém země, ať již to bylo s pomocí Sovětského svazu či nikoli.

Československá republika byla na počátku své historie republikou s politickým systémem, kde byl stranický systém hlavním hybatelem. Stran bylo až do začátku války mnoho, po válce se stranický systém smrškl do systému Národní fronty s dominantní komunistickou stranou. Po únoru 1948 systém národní fronty prakticky nefungoval a politický systém ovládala pouze komunistická strana.

Ve své práci se budu zabývat formováním českého stranického systému za druhé světové války, a to v období od roku 1943 do roku 1945. Úvodním datum je zvoleno proto, že v tomto roce poprvé prezident Edvard Beneš navštívil druhý československý exil, který se nacházel v Moskvě a kde měli základnu českoslovenští komunisté. Zde byla započata vyjednávání o budoucím uspořádání poválečného Československa a to v dialogu Londýn - Moskva. Respektive demokratické strany¹, které měly zastoupení v londýnském exilu a komunisté pod Sovětskou ochranou.

Exilovou politikou se práce zabývá z toho důvodu, že během druhé republiky došlo v Československu k redukci stranického spektra do dvou stran a emigrace se rovněž politicky rozdělila do dvou center. Zde existuje i podobnost s první světovou válkou, kdy se politika rovněž tvořila ve dvou pólech a to na západě a na východě. Domácí politika byla na

¹ Termín demokratické strany jsou v práci používané proto, že se tak označovali sami zástupci československých stran v londýnském exilu, tj. lidovci, národní socialisté a sociální demokraté.

československé půdě za války zastřešena pod Národní souručenství. Národní souručenství byla jediná povolená strana a rovněž plnila funkci parlamentu.

Po Slovenském národním povstání na konci léta roku 1945 byla myšlenka čechoslovakismu v podstatě mrtvá a komunisté rozpracovali projekt s názvem *Návrh programu nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*, který předložili na jednání zástupců exilových stran a Slovenské národní rady v březnu 1945. 5. dubna se v Košicích schází prvně československá vláda a do dějin vstupuje *Košický vládní program*².

Komunistická strana tak dokázala již řídit československý stát, bez ohledu na volby. Drtivá většina republiky byla přesvědčena o správnosti vedení komunistů, jelikož již nevěřili politice, která byla před 2. světovou válkou a jednak proto, že se komunistům dařilo přesvědčit československý lid, že to byli hlavně oni, jejichž odboj přemohl nacismus a fašismus³.

Faktické potvrzení komunistické nadvlády nadešlo roku 1946, kdy Komunistická strana drtivě vyhrála volby do československého Národního shromáždění. Získala 38% hlasů a stala se tak nejsilnější stranou v zemi. Při následném rozdělování ministerských křesel obsadila nejdůležitější místa (ministerský předseda, ministr vnitra)⁴. Ještě před tzv. vítězným únorem se ukázalo, že je již Československá republika pod sovětským velením, když ji byl roku 1947 předložen Marshallův plán. Československo tehdy na nátlak Moskvy tuto hospodářskou pomoc muselo odmítnout.

Rok 1945 je logicky zvolen jako konec války a zároveň jako počátek nového Československa. Je to rok, kdy komunistická strana přebírá moc nad politikou a nad československým stranickým systémem. To si pojistila v Košickém vládním programu, který zosnovala, ve spolupráci s londýnskými exilovými představiteli, ke konci války v Moskvě.

Pro nastavení celého politického systému třetí republiky byl zásadní Košický vládní program a práce se bude snažit ukázat, v jaké míře se mohl londýnský exil vyjadřovat do procesu přípravy a schvalování programu.

V úvodu práce nastíní podobu a vývoj československého stranického systému od vzniku republiky až do jeho rozpadu v letech 1938 – 1939, včetně zasazení do kontextu teorií

² MANDLER, Emanuel: *Benešovy dekrety: proč vznikaly a co jsou*. 2002, s. 36-37.

³ CABADA, Ladislav: *Česká a slovenská politika v období druhé republiky a druhé světové války*. In: Vodička, K., Cabada, L.: *Politický systém České republiky*. Praha: Portál, 2007, s. 56.

⁴ Tamtéž, s. 57.

stranických systémů předních teoretiků stranických systémů. Poté se budu věnovat exilovému centru v Londýně a jeho činnosti, kde se uplatňovalo mnoho čelních představitelů československých demokratických stran.

Hlavní linií práce je politická činnost exilového centra v Londýně a v Moskvě ve vztahu k budoucímu politickému a stranickému uspořádání po skončení války.

V práci si kladu za cíl objasnit vývoj formování českého stranického systému.

Práce se bude snažit analyzovat vztahy a interakce mezi jednotlivými českými politickými subjekty a jaký vliv měla na utváření nového poválečného uspořádání stranická příslušnost.

Na základě těchto cílů, bych formulovala výzkumnou otázku takto: Jak exilová jednání mezi londýnským a moskevským exilem ovlivnila poválečné stranické uspořádání v Československu?

Pracovní hypotéza práce je, že exilová interakce mezi dvěma exilovými centry měla klíčový vliv na pozdější stranické uspořádání. Hlavní slovo v tomto formování neměl ovšem londýnský exil, kde sídlil prezident Beneš a Státní rada, ale moskevský exil Komunistické strany Československa v čele s Klementem Gottwaldem. Práce se bude snažit prokázat, že KSČ byla mnohem lépe připravena na jednání o budoucím uspořádání Československa, zároveň i nečinnost nekomunistických stran ve vytváření jakýchkoliv svých samostatných návrhů.

Konečná část práce se zabývá faktickým uplatněním moskevských jednání, formováním Národní fronty a obnovou českého stranického i politického systému.

Z metodologického hlediska se bude práce zaměřovat zejména na historické bádání daného časového úseku a procesy a události formování politiky. Budou použity archivní prameny a literatura, které o tomto tématu pojednávají. Tato metoda je dle mého názoru používána badateli jako analytický nástroj při zkoumání v oboru politické historie.

Dosavadní stav bádání

Období druhé světové války je v odborné literatuře velmi zpracované. Téma se prolíná v pracích celé řady odborníků a badatelů. Nejvíce zdrojů a informací nám však nabízí autobiografické vzpomínky jednotlivých účastníků. Nejnápomocnější jsou nám v této souvislosti díla Edvarda Beneše, Karla Ladislava Feierabenda, kteří byli aktivními účastníky exilové politiky, Prokopa Drtiny či Václava Kopeckého. Je nutno rozlišovat míru relevance, s ohledem na jejich stranickou příslušnost. Politici ve svých pamětech nejen odhalovali události a formální záležitosti, ale také propagovali svou stranickou a ideologickou příslušnost. Nejvíce je toto znát na dílech komunistických představitelů, která někdy působí až pateticky.

Z odborného hlediska bude čerpáno z děl českých i zahraničních historiků a politologů, kteří se československým exilem zabývají většinou v rámci publikací, které jsou zaměřené na určitý politický systém či dějinnou etapu. Stěžejní jsou v tomto ohledu práce Jiřího Malíře, Pavla Marka a kol., či Stanislava Balíka a kol..

Otázkou evropské exilové politiky a vztahy mezi diplomacemi, které se musely uchýlit do exilu, se také zabývají mnozí zahraniční autoři, jako například německý historik Detlef Brandes či jeho britský kolega Martin D. Brown. Teoriemi stranického systému se zabývají díla jejich čelních představitelů, kterými jsou Maurice Duverger, Giovanni Sartori a Giovanni Cappocia.

Detailní pohled do fungování českých stran nejen v exilu poskytují ve svých pracích například Jiří Kocian, Petr Prokš či Václav Veber. Detailními historickými souvislostmi se zabývá řada historiků, jako například Karel Kaplan, Jan Kuklík či Michal Pehr.

1. Stranický systém do roku 1945

1.1 Stranický systém první republiky

Již v období první republiky (1918-1938) byl český stranický systém charakterizovaný množstvím politických stran. Tento fakt ale vedl ke kritice, která se týkala velké rozštěpenosti politického spektra a později bylo velké množství politických stran také označeno za jeden z důvodů kolapsu první republiky, potažmo československé společnosti. Kromě českých a slovenských stran, byly součástí stranického systému i strany německé a maďarské. Pouze na Těšínsku pak působily strany polské a strany ruské ovlivňovaly stranicí na Podkarpatské Rusi.⁵

V Československu po roce 1918 působily tyto české strany: Československá národní demokracie, Česká strana socialistická – od ledna 1919 Československá strana socialistická, Československá strana lidová, Republikánská strana československého venkova – od roku 1922 Republikánská strana československého lidu rolnického a malorožnického, Československá sociálně demokratická strana dělnická, Komunistická strana Československa (vznik 1921), Československá živnostensko-obchodnická strana středostavovská. V roce 1925 vznikla Národní strana práce, která se po čtyřech letech stala součástí Československé strany národně socialistické.⁶

Na Slovensku byl proces formování stran pomalejší a ustanovily se z různých proudů poté strany: Slovenská národní strana a Slovenská ľudová strana (v roce 1925 přejmenována na Hlinkova slovenská ľudová strana⁷).

Německé strany, které ale spíše destabilizovaly systém a byly kategoricky proti novému státu, byly: Německá sociálně demokratická strana dělnická (*Deutsche Sozialdemokratische Arbeiterpartei*), Německá nacionálně socialistická strana dělnická (*Deutsche Nationalsozialistische Arbeiterpartei*), Německá nacionální strana (*Deutsche Nationalpartei*), Německá strana živnostenská (*Deutsche Gewerbepartei*), Německá demokratická strana svobodomyšlná (*Deutschdemokratische Freiheitspartei*), Německá křesťansko-sociální strana lidová (*Deutsche Christlichsoziale Volkspartei*) a Svaz zemědělců.

⁵ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. I. díl: období 1861-1938.* 2005. s. 541.

⁶ Tamtéž, s. 537-541.

⁷ BALÍK, Stanislav, HLOUŠEK, Vít, ZOLNER, Jan, ŠEDO, Jakub: *Politický systém v Českých zemích 1848-1989.* 2011, s. 76.

Problémy se začleněním do nově vzniklého Československa měly i maďarské strany. Působily zde: Zemská křesťansko-sociální strana (*Országos Keresztényiszocialista Párt*), Maďarská zemská strana zemědělců a maloročníků (*Országos Magyar Kisgazda és Földmives Párt*), která se později přeměnila v Maďarskou národní stranu (*Magyar Nemzeti Párt*), na přechodnou dobu vznikla Maďarsko-německá sociálně demokratická strana (*Magyar és Német Socialdemokrata Párt*) a v roce 1936 se nacionalistický maďarský tábor spojil v podobě Sjednocené maďarské strany (*Egyesült Magyar Párt*).⁸

Polské strany se po těšínském konfliktu ustanovily tyto: Polská socialistická strana dělnická v Československu (*Polska Socjalistyczna Partia Robotnicza w Czechosłowacji*), Svaz slezských katolíků (*Związek Śląskich Katolików*) a Polská lidová strana (*Polskie Stronnictwo Ludowe*). Politické stranictví v Podkarpatské Rusi reprezentovaly: Ruská lidová strana (*Russkaja narodnaja partija*), Karpatoruská strana práce maloročníků a bezzemků (*Karpatorusskaja trudovaja partija malozemel'nych i bezzemel'nych*) a Autonomní zemědělský svaz (*Avtonomnyj zemledělčeskij sojuz*).⁹

Díky mnoha národnostem v Československu vznikla i sionisticky orientovaná Židovská strana. Celkově vzniklo na území nového státu mnoho dalších politických subjektů, ale jejich trvání nebylo dlouhé a měly zanedbatelný význam.¹⁰

Díky poměrnému volebnímu systému, zásadou vázaných kandidátních listin, absencí omezovací klauzule a metodě pro výpočet volebního čísla¹¹, byl stranický systém fragmentovaný a neexistovaly přirozené mantinely, jak počet stran omezit.¹²

1. 2 Typologie stranického systému za první republiky

1. 2. 1 Stranické systémy dle Giovanniho Sartoriho

⁸ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. I. díl: období 1861-1938*. 2005. s. 537-541.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Jednalo se o pozbytí mandátu u členů, kteří se stali součástí zákonodárního sboru. Na tyto uvolněné mandáty již nenastupovali náhradníci.

¹² BALÍK, Stanislav, HLOUŠEK, Vít, ZOLNER, Jan, ŠEDO, Jakub: *Politický systém v Českých zemích 1848-1989*. 2011, s. 68.

Dle klasifikace stranických systémů Giovanniho Sartoriho, bychom mohli český stranický systém za první republiky zařadit do kategorie polarizovaného pluralismu. Jeho znaky jsou: 1. přítomnost relevantních antisystémových stran, 2. existence dvoustranných opozicí, 3. snaha o obsazení středu systému, 4. polarizace systému, 5. převládání odstředivých sklonů nad dostředivými, 6. ideologické rozstrukturování, 7. přítomnost nezodpovědných opozicí, 8. politika trumfování.¹³

Antisystémovost však nemá své pevné vymezení a dá se zkoumat intenzita, v jaké míře je aplikována. Celá řada politologů dělí strany do různých skupin a pro jejich zařazení mají rozdílná kritéria. Například Sartori rozlišuje na extrémistické, extrémní a izolované antisystémové strany. Kritériem pro zařazení strany do určité kategorie je pro něj míra kritiky stávajícího politického uspořádání. „Veskrze antisystémové jsou extrémistické strany, které obhajují (alespoň v rétorice) revoluční dobytí moci, odmítají a zneuznávají “ten jejich“ politický systém a chovají se aktivisticky. Extrémní strany předpokládají politickou obec vyznačující se širokým spektrem politických postojů; jde o strany nacházející se na jednom z jeho krajních konců. Extrémní strana tedy nemusí být extrémistická. A konečně izolované strany jsou zkrátka a dobře ty, které panující veřejné mínění (zejména z hodnotových důvodů) neakceptuje a ostrakizuje.“¹⁴

Hranice mezi těmito kategoriemi však nejsou zcela rigidní a také postoje, které mají různé složky společnosti vůči antisystémovým stranám, nejsou zcela jednotné. Podle Sartoriho mají však určité společné jmenovatele. Tím může být například handicap, který tkví v nemožnosti přesunu hlasů od jiných stran, což se však týká pouze volebních modelů s dvoukolovým systémem.¹⁵

Nejdůležitější podstata antisystémovost je delegitimační vliv strany, která stojí v opozici vůči stávajícímu režimu a jeho základním principům. Tato opozice však nemusí být pouze vnější, ale může pracovat i zevnitř samotného režimu. Příkladem této vnitřní opozice by mohlo být působení většiny západních komunistických stran.¹⁶

¹³ SARTORI, Giovanni: *Strany a stranické systémy: Schéma pro analýzu*. 2005, s. 135-145.

¹⁴ SARTORI, Giovanni: *Srovnávací ústavní inženýrství: zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. 2001. s. 79-80.

¹⁵ Tamtéž, s. 80.

¹⁶ SARTORI, Giovanni: *Strany a stranické systémy: Schéma pro analýzu*. 2005, s. 137-138.

Hráč „zevnitř“ pak musí hrát podle pravidel, které stávající režim udává, avšak se ho snaží delegitimizovat. Celkově vzato je přítomnost antisystémových stran charakteristická pro polarizovaný pluralismus.¹⁷

Sartori rovněž varuje před mylným přesvědčením, že antisystémové a revoluční strany jsou totožné. Lze říci, že revoluční strana je rovněž stranou antisystémovou, naopak však toto pravidlo nemusí vždy platit.¹⁸

1. 2. 2 Stranické systémy dle Giovanniho Capoccia

Na Sartoriho pojetí navazuje Giovanni Capoccia, který dělí antisystémovost na relační (relational), která je relevantní pro analýzu stranických systémů a na ideologickou (ideological), která je relevantní pro empirickou analýzu demokratických režimů.¹⁹

Oba tyto podtypy antisystémovosti se však nemusí projevovat současně. Jasně rozdíly, které se projevovaly v politice a propagandě stran ve 20. a 30. letech 20. století, se díky dnešnímu „jednotnému“ pohledu na protidemokratické strany ještě prohloubily. Relační antisystémovost má 3 hlavní charakteristiky. První je odlišná prostorová lokace elektorátu od ostatních stran, což vede k nerovnoměrnému zastoupení určitých stran napříč různými volebními okrsky či regiony. Další charakteristická vlastnost je nízký koaliční potenciál, který vede k multipolaritě. Jako třetí můžeme jmenovat taktiku propagandy, která se ve svých projevech snaží „trumfovat“ ostatní, což ústí v prohloubení polarizace politického spektra.²⁰

Strana, která vykazuje prvky relační antisystémovosti je tedy relativně hodně vzdálena idejím ostatních stran. Ideologická antisystémovost spočívá v odporu proti určitému politickému objektu či demokratickému režimu. Tato opozice však nemusí spočívat v naprostém zavrnutí celého režimu, ale jen v odporu vůči určitým elementům, které jsou jasně ukotveny ve stávajícím demokratickém uspořádání. Jako negativa tak mohou být považovány metody a cíle ostatních politických stran anebo základní hodnoty demokracie

¹⁷SARTORI, Giovanni: *Strany a stranické systémy: Schéma pro analýzu*. 2005, s. 136.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ CAPOCCIA, Giovanni: Anti-system Parties: A Conceptual Reassessment, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 14 (2002), s. 10.

²⁰ Tamtéž, s. 15.

(všeobecné volební právo, soutěživé volby, garance základních občanských práv a svobod či schopnost vládnutí od volených představitelů).²¹

Hodnocení míry ideologické antisystémovosti je tedy založeno hlavně na ochotě k dialogu a utváření koalic s ostatními stranami a na strategii, kterou strana zvolí ke své propagaci. Právě podle chování aktérů a sledování konkrétní kombinace podtypů antisystémovost rozlišuje Capoccia 5 druhů politických stran. Pro lepší orientaci v typologii politických stran poslouží tabulka.²²

		Relational Anti-systemness	
		Yes	No
Ideological Anti-systemness	Yes	<i>Typical Anti-system parties</i>	<i>Irrelevant ASPs Accommodating ASPs</i>
	No	<i>Polarizing Parties</i>	<i>Typical Pro-system Parties</i>

Figure 1. Typology of Political Parties According to Their Anti-systemness

Zdroj: CAPOCCIA, Giovanni: Anti-system Parties: A Conceptual Reassessment, *Journal of Theoretical Politics*

1. 3 Stranický systém druhé republiky

Druhou československou republiku můžeme datovat od podepsání Mnichovské dohody 29. 9. 1938 až do vzniku Slovenského státu, obsazení českého území německým vojskem a zřízením Protektorátu Čechy a Morava, vše proběhnuvší v polovině března 1939. V této chvíli se začíná klasický politický systém první republiky drolit a na jeho místo nastupuje přeměna demokratických hodnot a chování. Situace, v které se Československo

²¹ CAPOCCIA, Giovanni: Anti-system Parties: A Conceptual Reassessment, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 14 (2002), s. 20.

²² Tamtéž, s. 24 - 25.

ocitlo, byla pro mnoho politiků a stran důvodem, aby přehodnotili své dosavadní cíle a cesty, jak jich dosáhnout.

Jako nejvhodnější termín pro pojmenování tehdejšího uspořádání se nejvíce přibližuje termín autoritativní režim, s podtypem postdemokratický mobilizační autoritativní režim. První republika selhala v demokratickém směru, ale obyvatelstvo bylo po Mnichovské konferenci mobilizováno, aby nevzdávalo záchranu republiky.

Již před druhou světovou válkou navrhovali komunisté politiku jednotné lidové fronty, ta ale byla ze strany sociálních demokratů opakovaně odmítána. Sociální demokraté nechtěli s komunistickou stranou spolupracovat, naopak hledali spojence zejména u národních socialistů, které považovali za přirozeného spolupracovníka. Toto spojení se projevilo v roce 1938, konkrétně 11. prosince, kdy vznikla Národní strana práce, která slučovala členy Československé sociálně demokratické strany dělnické²³ a byla protiváhou Straně národní jednoty^{24 25}.

Československé národní shromáždění bylo rozpuštěno 21. 3. 1939, formálně pak ukončilo svou činnost vládním nařízením z 5. 10. 1939 a celá legislativní činnost poté byla zcela v rukou okupačních úřadů.²⁶

16. března 1939 byl nad českými zeměmi zřízen Protektorát Čechy a Morava. Již dva dny před tím, 14. března vyhlásilo Slovensko svou nezávislost. Díky uznání slovenské nezávislosti více než dvacítkou států světa se tak stalo Československo po jednadvaceti letech po svém vzniku minulostí. Hitlerova expanze donutila každý národ myslet odlišně. Začal zápas o přežití a každý volil jinou taktiku. Začaly se utvářet různé skupiny, které se rozhodly

²³ Označení Československá sociálně demokratická strana dělnická se začal používat od XII. sjezdu sociální demokracie.

²⁴ Strana národní jednoty vznikla 22. listopadu 1938. Prosazovala státní ideu autoritativní demokracie. Sympatie k ní vyjádřily: Národní sjednocení, Národní liga, Národní strana lidová, Národní obec fašistická a strana křesťanskosociální. Získala podporu i Československé strany národně socialistické, Československé živnostensko-obchodnické strany středostavovské a Československé strany lidové. Zdroj: MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. II. díl: období 1938-2004*, 2005, s. 1042.

²⁵ FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, Hloušková, Kateřina, (EDS.): *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 2008, s. 142.

²⁶ BALÍK, Stanislav, HLOUŠEK, Vít, ZOLNER, Jan, ŠEDO, Jakub: *Politický systém v Českých zemích 1848-1989*. 2011, s. 102.

bojovat o český stát a národ. Některé působily v republice (jako např. skupiny legionářské, vojenské, sokolské, ale i levicově orientované jako např. tajná podzemní síť komunistické strany²⁷).

Druhá část skupin byla zahraniční. Jednalo se o skupiny či jednotlivce, které odcházely do exilu, aby se tam pokusily pomoci okupované vlasti. Hlavním argumentem Edvarda Beneše a jeho spolupracovníků, který měl podporovat tezi, že Česká republika nepřestala nikdy být předmětem mezinárodního práva a tudíž nikdy právně nezanikla, bylo, že k podepsání Mnichovské dohody bylo Československo donuceno pod nátlakem a hrozbami ze strany Německa. Dohoda nebyla platná ani z pohledu československého právního a legislativního uspořádání, protože parlament ji nikdy neschválil. Zároveň byla i dvakrát porušena, a to v případě, kdy Francie a Velká Británie neposkytly Československu záruky nových hranic, a v případě násilného obsazení Československa a následného prohlášení protektorátu.

Československé národní shromáždění bylo rozpuštěno 21. 3. 1939, formálně pak ukončilo svou činnost vládním nařízením z 5. 10. 1939 a celá legislativní činnost poté byla zcela v rukou okupačních úřadů.²⁸

1. 3. 1 Typologie stranického systému za druhé republiky

Druhá republika neměla demokratický charakter formy státu. Z hlediska typologie stranického systému, byl opuštěn multipartismus a nahrazen bipartismem s autoritativními prvky. Bipartijní systém se vyznačoval existencí dvou aktivních stran, a to Strany národní jednoty a Národní strany práce.

Podle Maurice Duvergera bychom stranický systém druhé republiky mohli nazvat pojmem metafyzický bipartismus, ve kterém rozdíl, které jsou mezi dvěma hlavními stranami režimu, představují samou podstatu režimu. V systému existují dvě strany, z nichž jedna chce změnu celého systému a její politika může být místy až radikální.

²⁷ BROD, Toman: *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939-1948: československá cesta do sovětského područí*. 2002, s. 13.

²⁸ BALÍK, Stanislav, HLOUŠEK, Vít, ZOLNER, Jan, ŠEDO, Jakub: *Politický systém v Českých zemích 1848-1989*. 2011, s. 102.

2. Londýnský exil

Hlavním exilovým centrem demokratických stran byl v Londýně. Toto místo si vybral Edvard Beneš a postupně se sem za ním stěhovali zástupci českých stran. Strany, které nejvýznamněji zasahovaly do politických aktivit v londýnském exilu, a zároveň strany, které se budou prolínat celou touto prací, byly: Československá strana národně socialistická, Československá strana lidová a Československá sociálně demokratická strana dělnická.

2. 1 Státní rada

Nejvýznamnějším orgánem, který politicky ovlivňoval dění v londýnském exilu byla Státní rada. Tento orgán měli společně vést Češi a Slováci a demonstrovat tím svou jednotu. Prezident Beneš dokonce nabídl funkci jednoho z předsedů státní rady, svému snad největšímu exilovému kritikovi Milanovi Hodžovi²⁹. Ten sice funkci přijal, ale do činnosti rady se nikdy nezapojoval. Předsedou Státní rady se tedy na první období stal Rudolf Bechyně³⁰. Milan Hodža a Msgre Pavol Macháček³¹, který býval generálním sekretářem Hlinkovy slovenské lidové strany, obsadili funkce místopředsedů rady.³²

²⁹ Milan Hodža (1878 – 1944) – československý politik, představitel agrární strany za první republiky, poslanec NS a ministr pro sjednocení zákonů, zemědělství, školství a národní osvěty. 1935 krátce i správce ministerstva zahraničí. 1935 – 1938 předseda vlády, 1939 – 1940 předseda Slovenské a Česko-slovenské národní rady, 1940 – 1944 člen, 1940 – 1941 místopředseda Státní rady v Londýně. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

³⁰ Rudolf Bechyně (1881 – 1948) – československý sociálně demokratický politik a novinář, poslanec NS, za první republiky ministr školství a národní osvěty, železnic, národního zásobování, náměstek předsedy vlády. V londýnském exilu 1940 – 1945 člen a 1940 – 1941 předseda Státní rady. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

³¹ Pavol Macháček, Msgre (1887 – 1969) – československý politik a katolický kněz, představitel HSES, s nímž se rozešel. 1939 emigroval do Francie, 1940 – 1945 člen, 1940 – 1942 místopředseda Státní rady v Londýně. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

³² KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. 2002, s. 47-48.

Všichni členové Státní rady byli jmenováni prezidentem republiky na jeden rok. Státní rada byla formálně prezidentovým poradním sborem a podávala zprávy pouze o těch věcech, které jí byly předloženy prezidentem nebo vládou. Ze své vlastní iniciativy mohla rada projednávat jen nezávazná memoranda. Omezení činnosti bylo dáno z toho důvodu, že se jednalo o orgán, který nebyl volený, a tak nemohl mít stejnou právní hodnotu jako parlament. Státní rada měla pod sebou pracovní výbory, mezi které patřily výbory politický, branný, finanční a rozpočtový. Dále pak výbor hospodářský a sociální a kárný.³³

Již 24. listopadu 1941 došlo ve Státní radě ke změnám, když prezident Beneš vydal ústavní dekret, který upravoval způsob vedení Státní rady. Vedení se změnilo na jednoho předsedu a představenstvo s pěti členy. Na základě této změny opustil Londýn Milan Hodža a odjel do Spojených států amerických. Přestal vykonávat funkci místopředsedy, ale stále zůstával neaktivním členem Státní rady. Významnou změnou bylo jmenování čtyř komunistických představitelů. Tento krok zarazil britskou diplomacii a prezident Beneš se musel Britům zpovídat o důvodech svých kroků a jaký je jeho vztah k Sovětskému svazu. Beneš Britům vysvětlil, že na stranickou příslušnost jmenovaných komunistů nebude brán v radě zřetel a že jejich případná spolupráce s Moskvou nebude tolerována.³⁴

V dalších letech se ovšem počet míst obsazený komunisty zvyšoval a např. od roku 1942 začíná ve Státní radě působit pozdější poválečný ministr vnitra Václav Nosek³⁵ a to ve funkci místopředsedy.³⁶

³³ KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. 2002, s. 47-48.

³⁴ Tamtéž, s.48-49.

³⁵ Václav Nosek (1892 – 1955) byl český politik, člen komunistické strany, který v letech 1945 – 1953 vedl ministerstvo vnitra. Od roku 1941 byl členem Státní rady v Londýně, od roku 1942 jejím místopředsedou. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

³⁶ KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. 2002, s. 51-52.

2. 1. 1 Složení Státní rady

Státní rada měla v letech 1942 – 1945 následující složení:

1941 - 1942 = předseda – Prokop Maxa³⁷, místopředsedové – Bohumil Laušman³⁸, Msgre Pavol Macháček, Vladimír Klecanda³⁹ a Ján Pauliny Tóth⁴⁰.

1942 - 1943 = předseda – Prokop Maxa, místopředsedové – Ján Čaplovič⁴¹, Václav Nosek, František Hála⁴², František Uhlíř a Ján Pauliny Tóth.

³⁷ Prokop Maxa (1883 – 1961) byl československý diplomat a politik, člen realistické strany, vyslanec v Nizozemí, Polsku a Bulharsku. V letech 1940 – 1945 byl členem Státní rady v Londýně. Od roku 1944 byl předsedou Slovanského výboru. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

³⁸ Bohumil Laušman (1903 – 1963) byl československý politik, člen sociální demokracie. V letech 1940 – 1945 byl členem Státní rady v Londýně. V roce 1945 se zúčastnil moskevských jednání a účastnil se Slovenského národního povstání. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

³⁹ Vladimír Klecanda (1888 – 1946) byl československý univerzitní profesor, historik a archivář. V roce 1939 stanul ve vedení ilegální odbojové organizace Politické ústředí, po emigraci byl 1939 – 1940 zástupcem H. Ripky v Informační správě Československého národního výboru. 1940 – 1945 byl členem Státní rady v Londýně. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁴⁰ Ján Pauliny-Tóth (1903 – 1966) byl slovenský právník, politik a československý diplomat, představitel Slovenské národní strany. V letech 1939 – 1940 byl členem Slovenské a Česko-Slovenské národní rady. V roce 1940 byl jmenován státním tajemníkem v Ministerstvu financí exilové prozatímní vlády, avšak funkci nepřijal. V letech 1940 – 1945 byl členem Státní rady v Londýně. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁴¹ Ján Čaplovič (1904 – 1976) byl slovenský politik, novinář a evangelický pastor. V letech 1939 – 1940 pracoval jako úředník rozhlasového odboru Informační správy Československého národního výboru. V roce 1940 byl redaktor Československého boje. V letech 1940 – 1945 byl členem Státní rady v Londýně. Byl rovněž redaktorem časopisu Čechoslovák. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁴² František Hála (1893 – 1952) byl lidovecký politik a římskokatolický kněz. V letech 1945 – 1948 zastupoval Československou stranu lidovou na jednáních Národní fronty. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

1943 - 1945 = předseda – Prokop Maxa, místopředsedové Ján Čaplovič, Václav Nosek, František Hála, František Uhlíř⁴³ a Viliam Radakovič.⁴⁴

26. října 1942 byl vládě přednesen ke schválení dekret, který Státní radě upravoval pravomoci. Jednalo se o rozšíření pravomoci při volbě předsednictva. Rada v tomto případě měla právo zvolit si svého předsedu a místopředsedy. Dále měla rada právo na interpelace a prezident předkládal osnovy svých dekretů Státní radě, aby se k nim vyjádřila. Pokud se rada ve stanovené lhůtě nevyjádřila, mělo se za to, že souhlasí. Ve Státní radě se rovněž projednávaly vnitropolitické i mezinárodněpolitické otázky československé emigrace. Mezi vládou a Státní radou panovala harmonizace zejména proto, že většina vládních členů byla zároveň součástí Státní rady. V případě sporů mezi oběma orgány, mělo být vytvořeno tzv. Pracovní sdružení Státní rady, v němž se členové Státní rady dohodli, kdo bude účasten na následujících zasedání Státní rady.⁴⁵

2. 2. Exilová spolupráce Londýna a Moskvy

Poválečný politický systém Československé republiky se začal formovat v exilu, a to ve spolupráci londýnského a moskevského exilu. Ačkoliv v Londýně sídlila prozatímní exilová vláda v čele s prezidentem Edvardem Benešem, komunisté v Moskvě měli vlastní a jasnou představu o uspořádání poválečného stranického a politického systému. Při následujících jednáních o budoucím politickém uspořádání Československé republiky se ukázalo, že ani pozice prezidenta Beneše není zdaleka tak suverénní, aby si nastolil a prosadil vlastní politiku spolupráce s Klementem Gottwaldem a jeho spolustraníky v Moskvě byla pro poválečný vývoj klíčová. Situaci, kdy prezident Beneš létal do Moskvy a kdy také probíhala jednání s moskevským komunistickým exilem, také nahrávala skutečnost, že Sovětský svaz se stal po červnu 1941 hlavním protivníkem Německa v Evropě, a jako jediný byl schopen nacistický teror zastavit.

⁴³František Uhlíř (1900 – 1980) byl československý politik, meziválečný i poválečný poslanec Národního shromáždění, stoupenec Československé strany národně socialistické. Byl členem Státní rady v Londýně a zúčastnil se moskevských jednání. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁴⁴ KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. 2002, s. 51-52.

⁴⁵ Tamtéž.

2. 3 České strany v londýnském exilu

2. 3. 1 Československá strana národně socialistická

Národní socialisté byli v Londýně velkou oporou prezidenta Beneše. Podporovali jeho odbojovou činnost, zejména jeho snahu o prosazení kontinuity Československé republiky, odvolání Mnichovské dohody a uznání jeho samotné osoby jako stále platného prezidenta. Mezi nejvýraznější představitele národních socialistů v exilu patřil Hubert Ripka⁴⁶, který působil jako státní tajemník, poté státní ministr na ministerstvu zahraničí a též jako ředitel československého vysílání britského rozhlasu a Jaroslav Stránský⁴⁷, který zastával post státního ministra, poté ministra spravedlnosti a byl také spoluvůrce retribučního dekretu. Členy Státní rady byli Josef David⁴⁸, Julius Firt⁴⁹, František Uhlíř, Prokop Maxa a Vladimír Klecanda.⁵⁰

⁴⁶ Hubert Ripka (1895 – 1958) byl československý novinář, politik a diplomat. Za první republiky redaktor Lidových novin a v letech 1939 – 1940 přednosta Informační správy Československého národního výboru v Paříži. V roce 1940 působil jako státní tajemník, 1941 – 1945 byl státním ministrem v Ministerstvu zahraničních věcí exilové vlády. V letech 1940 – 1945 byl členem Státní rady. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁴⁷ Jaroslav Stránský (1884 – 1973) byl československý právník, novinář a politik. Za první republiky působil jako profesor na Masarykově univerzitě. Byl poslancem za národně socialistickou stranu. V letech 1939 – 1940 byl předsedou Sboru právních znalců Československého národního výboru a v letech 1940 – 1945 byl členem Státní rady v Londýně. Jako státní ministr působil v letech 1941 – 1945 a od roku 1942 byl ministrem spravedlnosti. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁴⁸ Josef David (1884 – 1968) byl československý politik, dlouholetý poslanec Národního shromáždění, člen Československé strany národně socialistické (ČSNS). 1940 – 1945 byl členem Státní rady v Londýně. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁴⁹ Julius Firt (1897 – 1979) byl československý politik a podnikatel. Za první republiky byl ředitelem koncernu Lidových novin. V letech 1939 – 1940 byl úředníkem Správy pro službu informační Československého národního výboru v Paříži. 1940 – 1945 byl členem Státní rady v Londýně. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁵⁰ KOCIAN, Jiří: *Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948: organizace, program, politika*. 2002, s. 28 - 29.

Na začátku ledna 1944 se národní socialisté ustavili jako politická strana. Do čela byl postaven Jaroslav Stránský.⁵¹ Mezi zakládající členy dále patřili Hubert Ripka, Prokop Maxa, František Uhlíř, Vladimír Klecanda, Josef David a Julius Firt. Deklarovali svůj souhlas s principem Národní fronty a tzv. socialistickým blokem.⁵²

Krátce po osvobození národní socialisté podepsali *Provolání československé strany národně-socialistické* a akční program. Byly v něm deklarovány hlavní principy aktuální politiky. Nejdůležitějším požadavkem bylo nastolení politické svobody v duchu humanitní a socialistické demokracie, poté vystěhování všech Němců, Maďarů a ostatních nepřátelských živlů, zřízení lidových soudů, zahájení retribuice či rychlé odškodnění obětí nacistické okupace. Dle Košického vládního programu, požadovali národní socialisté rychlé obnovení československé branné moci podle vzoru Rudé armády. V zahraniční politice sledovali Benešovu linii, to znamená úzké spojení se Sovětským svazem, zároveň však také udržení styků se západními mocnostmi. V ekonomické oblasti měli za cíl, aby všechny zdroje národního hospodářství přešly pod kontrolu státu, ale aby se i zároveň zachovalo soukromé vlastnictví. Aktuálním požadavkem byla nová pozemková reforma.⁵³

2. 3. 2 Československá sociálně demokratická strana dělnická

V exilu byly v rámci sociální demokracie rozpory a v rámci exilového působení nebyli jednotní. Jejich centra byla v Londýně, Paříži, Stockholmu a v Anglii rovněž existovalo Volné sdružení československých socialistů.⁵⁴

Po moskevských jednáních se daly věci do běhu i u sociálních demokratů. Ti si na začátku roku 1944 vytvořili svůj nejvyšší orgán v exilu a to Sbor důvěrníků, který vedl Rudolf Bechyně.⁵⁵

V posledních letech války národní socialisté uvažovali, že stranu znovu neobnoví a naopak se zasadí o vznik jednotné socialistické strany. Součástí jednotné socialistické strany

⁵¹ FEIERABEND, Ladislav Karel, BILÍKOVÁ, Magda (ed): *Politické vzpomínky III*. 1996, s. 120.

⁵² KOUTEK, Ondřej: *Prokop Drtina: osud československého demokrata*. 2011, s. 106.

⁵³ Tamtéž, s. 168.

⁵⁴ FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, Hloušková, Kateřina, (EDS.): *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 2008, s. 145.

⁵⁵ FEIERABEND, Ladislav Karel, BILÍKOVÁ, Magda (ed): *Politické vzpomínky III*. 1996, s. 120.

měli být strana sociálně demokratická, strana československých národních socialistů a strana komunistická. Tento návrh skupina demokratů zahrnula do Akčního programu, který schválili v Londýně 18. února 1945. Pro byl i prezident Beneš, avšak proti se jednoznačně postavili komunisté, kteří prostřednictvím generálního tajemníka Rudolfa Stránského sociálním demokratům vzkázali, že sociální demokracie vzniknout musí.⁵⁶

Sociální demokracie se pokusila iniciovat i vznik či participaci v různých orgánech, jako byly např. Ústřední národní výbor, Rada tří nebo Přípravný národní revoluční výbor. Tyto pokusy byly ovšem neúspěšné. Strana také na moskevských jednáních měla připravené programové teze, ale nakonec je nepředložila proto, že se příliš shodovaly s komunistickým programem.⁵⁷

Československá sociální demokracie na konci války souhlasila i s v budoucnu nastolenou lidovou demokracií, kterou prosazovali komunisté. Vzala si za své, že lid je zdrojem státní moci a tomu by měla odpovídat i nově nastolená správa republiky, do které patří i národní výbory, dělnické odborové hnutí a účast závodních rad na hospodářské obnově státu. Samozřejmě rovněž souhlasila se systémem Národní fronty, za jejíž jádro označila Národní blok pracujícího lidu měst a venkova. Dohodu v rámci Národního bloku uzavřeli 8. června 1945 strana komunistická, národní socialisté a sociální demokraté.⁵⁸

2. 3. 3 Československá strana lidová

Mezi její nejvýznamnější členy patřili: Jan Šrámek, který byl předsedou obou exilových vlád, František Hála či Adolf Procházka. Jejich účast na exilové politice poté byla jedním z důvodů, proč bylo lidové straně jako jediné občanské, dovoleno působit jako součást Národní fronty. Toho poté využili někteří bývalí členové zakázaných pravicových stran a

⁵⁶ VEBER, Václav: Sociální demokracie v letech 1945-1948. in: *Dusivé objetí, Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 2008, s. 145.

⁵⁷ FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, Hloušková, Kateřina, (EDS.): *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 2008, s. 145.

⁵⁸ PROKŠ, Petr (ed): *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. 1999, s. 251 - 252.

vstoupili do strany lidové. Jednalo se zejména o bývalé členy strany agrární, živnostensko-obchodnické či národnědemokratické strany.⁵⁹

Klíčovou osobou lidové strany byl jistě její předseda Jan Šrámek. Ke konci války byl již starý a nemocný, a tak ho na jednáních v Moskvě zastupoval místopředseda strany František Hála.

2. 3. 4 Komunistická strana Československa

Po rozpuštění Komunistické internacionály v roce 1943, bylo v Moskvě zřízeno zahraniční byro Komunistické strany Československa, jež tvořili Gottwald, Šverma, Krosnář, Köhler, Kopecký a Appelt. Tento orgán udržoval úzký kontakty s vyslancem Československa v Sovětském svazu Zdeňkem Fierlingerem, ale i například s plukovníkem Bohuslavem Vrbenským, který byl členem Státní rady v Londýně. Na velvyslanectví v Moskvě pracoval Vladimír Outrata, přes něhož komunisté ovlivňovali jeho bratra Eduarda Outratu, který sídlil v Londýně a který podle komunistů zaujímal pozici jim blízkou a zastával orientaci na Sovětský svaz.⁶⁰

Ačkoli na území Československa působil podzemní komunistický odboj, politici v Moskvě měli jednoznačně hlavní slovo. Pečlivá práce na návrzích poválečné Československé republiky ve všech oblastech a aktivní spolupráce a komunikace s londýnským exilem dávala Gottwaldovi a jeho spolupracovníkům vysoké sebevědomí, a ačkoliv za první a druhé republiky nebyli součástí ani jedné vlády, stejně si přivlastnili rozhodovací pravomoci.

⁵⁹ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. II. díl: období 1938-2004.* 2005, s. 1175 - 1176.

⁶⁰ KOPECKÝ Václav: 1960. *ČSR A KSČ. Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo.* Státní nakladatelství politické literatury v Praze: Praha, str. 305.

3. Představy o budoucím uspořádání státu

Existovaly tři hlavní možnosti budoucího uspořádání. První možnost byla návrat k politické první republice, ale díky náladě ve společnosti a i propagandě (zejména komunistické) bylo jasné, že tato možnost nemá naději na úspěch. Byla to přeci první republika, jejíž demokracie nebyla schopna čelit událostem, které vyvolal Adolf Hitler. Bylo to ale také proto, že stranický systém a celkově politika mladé demokracie byla velmi fragmentovaná a nebyla schopna zajistit celistvost, která se poté projevila v Sudetech.⁶¹

Druhou možností bylo tzv. sovětské Československo, tj. že by se Československo stalo součástí Sovětského svazu. Tento nápad přišel na začátku války samozřejmě od komunistů, později však od něj úplně odstoupili.⁶²

Třetí možnost se nakonec ukázala jako jediná platná a to byla myšlenka nové demokracie, později nazvána lidovou⁶³. S touto variantou souhlasili všichni představitelé odboje, a to i domácího. Československo se mělo stát lepší formou demokracie, kde proti sobě strany nebudou bojovat, jak se dělo např. za první republiky, ale budou vzájemně spolupracovat.⁶⁴

Myšlenka lidové demokracie vzešla již v prosinci roku 1943, kdy byl prezident Beneš na moskevském jednání. Tehdy měl k užívání tohoto výrazu námitky, kdy tvrdil, že se termín lidová demokracie je pojmově tautologií, protože demokracie znamená vláda lidu a není tudíž nutné k tomu přidávat pojem lidová. Demokracie tudíž nemůže být pojmově jiná než lidová. Komunisté mu oponovali tím, že za první republiky se užíval název „měšťácká demokracie“ a

⁶¹ KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. 2002, s. 51-52.

⁶² Tamtéž.

⁶³ Lidová demokracie = Lidová demokracie je termín, který je úzce spjatý s režimy, které dle sovětského vzoru vznikly po druhé světové válce. Tyto většinou nedemokratické režimy označují sebe sama za lidově demokratické, k zdůraznění své odlišnosti od parlamentní či liberální demokracie, která byla jimi vnímána jako „buržoazní“. Státostrana zde v ideálním případě artikuluje zájmy lidu, ale v reálu tento zájem tvoří pouze stranická elita, která ho skrze represe vnucuje široké veřejnosti. Pro marxisty je lidová demokracie fází mezi "buržoazní" demokracií a vybudováním socialismu. Zdroj: HEYWOOD, Andrew: *Politologie*. Přel. Zdeněk Masopust. 2004, s. 96-97.

⁶⁴ KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. 2002, s. 51-52.

že osvobozený lid v Československu se jistě postará o to, aby termín „lidová demokracie“ získal v nové Československé republice nový, náležitý obsah.⁶⁵

Co se týče stranického uspořádání, prezident Beneš měl představu, že by se strany komunistická, sociálnědemokratická a národněsocialistická spojily, ve středu politického spektra by byla strana lidová vedenou Janem Šrámkem⁶⁶ a pravicovou politiku by zastupovala strana konzervativní, kterou by organizoval Ladislav Karel Feierabend⁶⁷. To ovšem odmítl sám Feierabend, který měl za to, že střed i pravé spektrum by bylo značně oslabené oproti socialistické levici.⁶⁸

Proti tomuto návrhu prezidenta Beneše se jednoznačně vyslovili i komunisté, kteří odmítali jakékoliv mechanické rozdělování stran. Trvali na sjednocení všech vrstev československého lidu v podobě Národní fronty, která se musí stát formací všech lidových sil národa a bude tak tvořit základ politického vývoje v Československu. Rozhodně také komunisté nechtěli připustit fungování strany agrární, živnostenské a národně demokratické, které podle nich byly nástroji zkažené buržoazie. Byli ochotni připustit stranu lidovou a stranu národně socialistickou, u které očekávali, že se bude vyvíjet v duchu spolupráce s komunistickou stranou, která již v zahraniční emigraci probíhala. Tedy již tehdy se vytvářelo užší spojení komunistické strany, národně socialistické strany a sociálně demokratické strany, v rámci Národní fronty, které si kladlo za cíl budovat novou republiku směrem k socialismu.⁶⁹

⁶⁵ KOPECKÝ, Václav: *ČSR A KSC. Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSC za socialistické Československo*. 1960, s. 329.

⁶⁶ Jan Šrámek, Msgre (1870 – 1956) byl československý politik a katolický kněz, za první republiky zakladatel a předseda Čs. strany lidové. Byl ministrem, poslancem NS, 1939 – 1940 členem a posléze úřadujícím místopředsedou Československého národního výboru v Paříži. V letech 1940 – 1945 byl předsedou exilové vlády v Londýně, poté působil v letech 1945 – 1948 jako náměstek předsedy vlády. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁶⁷ Karel Ladislav Feierabend (1891 – 1969) byl československý agrární politik a národohospodář. V letech 1938 – 1940 působil jako ministr zemědělství vlád druhé republiky a protektorátní vlády a 1940 – 1945 jako člen Státní rady v Londýně. 1940 – 1941 byl státním ministrem, 1941 – 1945 byl ministrem financí exilové vlády. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁶⁸ FEIERABEND, Ladislav Karel, BILÍKOVÁ, Magda (ed): *Politické vzpomínky III*. 1996, s. 120 - 121.

⁶⁹ KOPECKÝ, Václav: *ČSR A KSC. Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSC za socialistické Československo*. 1960, s. 329 - 330.

4. Cesta prezidenta Beneše do Moskvy roku 1943

V době porážky Francie Německem v červnu 1940, doufalo české obyvatelstvo i jeho odboj, že Sovětský svaz vstoupí do války. Spolupráce mezi československou stranou a sovětskou, mohla být i na úrovni odboje, avšak prezident Beneš nesouhlasil se spoluprací pouze na bázi poskytování vojenských a vojensko-politických zpráv, a tak se česko-sovětská spolupráce omezila pouze na výměnu informací.⁷⁰

Československý exil byl vázán na britský Foreign Office, které mělo v počátcích vliv na rozhodování prezidenta Beneše nejen na složení prozatímního státního zřízení Československé republiky v emigraci, ale také na veškerá jednání se spojenci a návrhy plánů na poválečné uspořádání československé republiky i celé Evropy.

To se týkalo i vztahu sovětsko–britsko–československého. Veškeré domluvy, které Sovětský svaz vyjednával s československou exilovou vládou, musely být v souladu se vztahem mezi Sověty a Francouzy. Z tohoto důvodu byla také velká část vyjednávání přesunuta mimo britské ostrovy.⁷¹

Když v půli roku 1941 Sovětský svaz vstupoval do války, Beneš u Britů doufal v urychlené uznání československé exilové vlády de iure. Snažil se, aby britská vláda uznala vládu dříve než ta sovětská. Jeho naléhání bylo dáno zejména tím, že německá propaganda by mohla využít toho, že československá exilová vláda, jako jediná, nemá amerického velvyslance. 4. července sovětský vyslanec Majskij⁷² sděluje Foreign Office, že je Sovětský svaz připraven československou vládu uzнат. Stejně tak i jugoslávskou a polskou. Edvard Beneš ministru Edenovi⁷³ tvrdil, že se Majskij zaručil uzнат československou vládu

⁷⁰ BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně: 1939-1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. 2003, s. 110 - 111.

⁷¹ Tamtéž, s. 111.

⁷² Ivan Michajlovič Majskij (1884 – 1975) byl sovětský diplomat, 1932 – 1942 velvyslanec ve Velké Británii a v letech 1943 – 1946 náměstek lidového komisaře zahraničních věcí. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁷³ Robert Anthony Eden (1897 – 1977) byl britský konzervativní politik a diplomat, odpůrce politiky appeasementu. V letech 1935 – 1938 byl ministrem zahraničních věcí, 1939 – 40 ministrem pro dominia Churchillova válečného kabinetu. V roce 1940 byl ministrem války a v letech 1940 – 1945 ministrem zahraničních věcí. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

v Londýně jako jedinou legitimní pro československou republiku, jeho osobu jako prezidenta, a že se Sovětský svaz zřekne vměšování se do vnitřních záležitostí republiky a uzná její původní předmnichovské hranice. Do původních hranic měla patřit i příslušnost Podkarpatské Rusi. Na tomto bodě ovšem Beneš trval jen kvůli Velké Británii, Maďarsku a Polsku, ale počítal, že po válce toto území Československá republika ztratí.⁷⁴

Také již ke konci roku 1939 Beneš předpovídal, že je možné, že po skončení války si celá střední Evropa projde obdobím bolševického vedení, než se opět navrátí k demokracii.⁷⁵

14. července 1941 byla československá exilová vláda uznána Spojenými státy americkými. O dva dny později 16. července zasílá Majskij Benešovi smlouvu o vzájemné výměně vyslanců, poskytnutí vzájemné pomoci proti Německu a utvoření československých vojenských jednotek na půdě Sovětského svazu. Beneš setrval s podepsáním dohody na 18. července. V poledne podepsal dohodu se Sovětským svazem a odpoledne ministr zahraničí Jan Masaryk obdržel zprávu od Foreign Office, že staví československou exilovou vládu na stejnou úroveň jako ostatní exilové vlády.⁷⁶

Francie uznala neplatnost Mnichovské dohody v rámci československo-francouzské deklarace z 22. srpna 1944. Tato smlouva potvrzovala exilové zřízení a obě strany stvrdily, že jejich vzájemné vztahy a styky budou obnoveny tak, jak byly před podpisem Mnichovské dohody. Signatáři deklarace byli za Československo Jan Šrámek a Jan Masaryk, za Francii Charles de Gaulle a Maurice Dejean.⁷⁷

Plánovaná cesta prezidenta Beneše do Moskvy se nelíbila například i Polákům. Beneš se tento krok snažil u polské diplomacie obhájit tak, že Sovětský svaz jako jediný byl ochoten vojensky zasáhnout v době mnichovské krize, a že mu bylo velvyslancem Majským deklarováno, že komunisté budou mít po válce sice vliv, ale nikdy státní moc neuchvátí. V

⁷⁴ BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně: 1939-1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. 2003, s. 117.

⁷⁵ KŘEN, Jan: *V emigraci: západní zahraniční odboj 1939-1940*. 1969, s. 512.

⁷⁶ BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně: 1939-1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. 2003, s. 117.

⁷⁷ BENEŠ, Edvard: *Šest let exilu a druhé světové války: řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-45*. 1946, s.477 - 488.

neposlední řadě tvrdil, že by byl v Moskvě schopen předložit koncepci trojstranné dohody mezi Československem, Polskem a Sovětským svazem.⁷⁸

Proti cestě Beneše do Moskvy byli i britští představitelé, kterým se nelíbilo, aby malé státy uzavíraly samostatně spojenecké smlouvy s některou velkou mocností. Touto otázkou se zabýval i britský válečný kabinet, který se vyslovil jednoznačně proti Benešově cestě do Moskvy a uzavírání jakékoliv smlouvy. Nakonec s cestou souhlasil jak Churchill, tak Roosevelt.⁷⁹

Benešova cesta do Moskvy se uskutečnila po Teheránské konferenci, kde se sešla „velká trojka“ a kde se mocnosti dohodly na spolupráci mezi Východem a Západem.

Benešův záměr uzavřít smlouvu se Sovětským svazem byl znám již od roku 1939, kdy Beneš předpokládal, že Sovětský svaz bude dříve či později vtažen do války a stane se tak spojencem protiněmecké koalice.⁸⁰

Beneš měl připraveno několik základních témat, které si přál se Stalinem probrat:

- 1) *Německo*. Prezident Beneš chtěl zkoordinovat československou a sovětskou zahraniční politiku a tak potřeboval znát sovětské plány týkající se Německa. Již sovětský lidový komisař zahraničí Molotov mu při dřívějších rozhovorech prozradil, že Sovětský svaz má v úmyslu Německo rozdělit.
- 2) *Maďarsko*. V tomto případě se Beneš obával, že by Maďarsko mohlo ovlivnit Velkou Británii a Spojené státy americké v neprospěch Československa, a tak bylo jeho záměrem přesvědčit Sovětský svaz, aby se i on zapojil. Britové ani Američané se totiž nezavázali k obnovení československých hranic před Mnichovem a Beneš měl v úmyslu získat zpět území, která Maďarsko zabralo v letech 1938 – 1939.
- 3) *Potrestání válečných zločinů*. Tento bod se týkal zejména sudetských Němců a Slováků, kteří kolabovali s nacisty. Beneš sice usiloval o jejich potrestání, ale chtěl docílit toho, aby rozkaz o jejich potrestání vzešel z Moskvy, protože se obával, že kdyby se více zasazoval o potrestání Slováků, kteří kolabovali, tak by se tím mohly zhoršit česko-slovenské vztahy.

⁷⁸ JIRÁSEK, Zdeněk.: Na slepé koleji: Československý a polský exil v přelomových letech. In: FRIEDL, Jiří, JIRÁSEK, Zdeněk: *Rozpačité spojenectví: Československo-polské vztahy v letech 1945 – 1949*. 2008, s. 345.

⁷⁹ FEIERABEND, Ladislav Karel, BILÍKOVÁ, Magda (ed): *Politické vzpomínky III*. 1996, s. 57.

⁸⁰ TÁBORSKÝ, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. 1993, s. 162 – 164.

- 4) *Odsun sudetských Němců a Maďarů.* Co se týče odsunu, tak zde si byl Beneš celkem jistý, že mu Moskva vyhoví. Pro Molotova měl připravené memorandum, kde byl plán odsunu zahrnut jako součást politického, hospodářského a sociálního plánu, aby se nové Československo plně zrekonstruovalo.
- 5) *Hospodářská spolupráce.* I tato část byla součástí memoranda, které Beneš přivezl do Moskvy. Deklarovalo se v ní, že na zahraničním obchodu poválečné Československé republiky se bude podílet Východ, zejména Sovětský svaz, a důraz se kladl na cíl, že československý výrobní plán se přizpůsobí státnímu plánu Sovětského svazu.
- 6) *Vojenská spolupráce.* Jednalo se zejména o technické vybavení nebo o společné obranné plánování sovětské a československé armády.
- 7) *Vnitřní záležitosti Československa.* Prezident Beneš chtěl předložit Stalinovi svůj plán, že poválečné Československo bude vedeno dle socialistických zásad. Beneš předpokládal, že pokud dá Stalinovi tuto záruku, tím spíše bude Sovětský svaz nakloněn pomoci Československu při vypořádávání se sudetskými Němci.⁸¹

Otázka pomoci Československu, aby se po válce vypořádalo se sudetskými Němci, měla velký vliv na to, proč si prezident Beneš vybral Sovětský svaz. Velká Británie se mu v tomto případě a v případě obnovy předmnichovských hranic nechtěla ani nemohla zaručit.

Mnohé tyto body jsou důkazem, že prezident Beneš byl již rozhodnut, kterou mocnost po skončení války bude Československo preferovat. Prezident Beneš letěl do Moskvy s cílem získat od Sovětského svazu co možná největší záruky pomoci. Zejména po válce bylo třeba získat silného partnera, který bude blízky Československu a který mu pomůže vypořádat se s následky války.

4. 1 Československo-sovětská smlouva

Jedním ze zásadních momentů v poznání, že Československo míří do sovětského vlivu, se považuje uzavření smlouvy o přátelství mezi Sovětským svazem a Československem roce 1943. „*Smlouva mezi Československou republikou a Svazem sovětských socialistických republik o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci*“ byla podepsána v Moskvě 12.

⁸¹ TÁBORSKÝ, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. 1993. s. 188 – 195.

prosince 1943 lidovým komisařem zahraničních věcí Vjačeslavem Molotovem⁸² a velvyslancem Československé republiky v Sovětském svazu Zdeňkem Fierlingerem⁸³. Vše samozřejmě za přítomnosti prezidenta Beneše, generálního tajemníka komunistické strany v Sovětském svazu Stalina a řady dalších.⁸⁴

Smlouva obsahovala 6 článků, které byly uvedeny takto:

„President Československé republiky a Presidium Nejvyššího sovětu Svazu socialistických republik, přejíce si pozměnit a doplnit Smlouvu o vzájemné pomoci existující mezi Československou republikou a Svazem SSR, podepsanou v Praze dne 16. května 1935, a potvrdit ustanovení dohody mezi Vládou Československé republiky a Vládou Svazu sovětských socialistických republik o společném postupu ve válce proti Německu, podepsané 18. července 1941 v Londýně, přejíce si spolupracovati po válce o udržení míru a zabránění novému útoku ze strany Německa a zabezpečiti trvalé přátelství a poválečnou vzájemnou mírovou spolupráci, rozhodli se sjednati za tím cílem Smlouvu a určili jako své plnomocníky: President Československé republiky – Zdeňka Fierlingera, velvyslance Československé republiky v Sovětském svazu, Presidium Nejvyššího sovětu Svazu sovětských socialistických republik – Vjačeslava Michajloviče Molotova, lidového komisaře zahraničních věcí, kteří, vyměnívše své plné moci, jež shledali v úplném pořádku i vyhotovené v odpovídající formě, dohodli se na tomto:“

Následující články obsahovaly souhrnně toto:

Článek 1: politiku trvalého přátelství a poválečné spolupráce, závazek poskytování vojenské pomoci i jiné ve válce proti Německu,

⁸² Vjačeslav Michajlovič Molotov (1890 – 1986) byl sovětský diplomat a politik. V letech 1939 – 1949 byl lidovým komisařem zahraničních věcí, později ministr zahraničních věcí SSSR. Od května 1941 též první zástupce Rady lidových komisařů. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁸³ Zdeňk Fierlinger (1891 – 1976) byl československý sociálnědemokratický a posléze komunistický politik a diplomat, příslušník československých legií v Rusku. V letech 1921 – 1924 byl velvyslancem v Nizozemí, 1928 – 1932 ve Švýcarsku, 1932 – 1936 v Rakousku. V letech 1937 – 1939 a 1941 – 1942 byl vyslanec a v letech 1942 – 1945 velvyslanec v SSSR. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*, 1999.

⁸⁴ BENEŠ, Edvard: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. 1948, s. 380.

Článek 2: závazek nevstupovat v nynější válce v jednání s hitlerovskou vládou a nesjednávat žádná příměří či smlouvy s Německem nebo jiným státem, který je nakloněn Německu,

Článek 3: v návaznosti na mírovou smlouvu z roku 1935 se smluvní strany zavazují, že pokud by došlo k zavlečení jedné z nich do vojenského střetu s Německem, druhá smluvní strana poskytne neprodleně první vojenskou i jinou pomoc, kterou bude mít k dispozici,

Článek 4: strany deklarují zásady vzájemné respektování svrchovanosti a nezávislosti a nevměšování do vnitřních věcí druhého státu,

Článek 5: závazek neuzavírání spojenečství či vstupování do koalic, namířených proti druhé smluvní straně,

Článek 6: smlouva vstupuje v platnost ihned po podepsání a její ratifikace proběhne co nejdříve.⁸⁵

Dále bylo uvedeno, že smlouva bude mít platnost dvacet let a po uplynutí dané lhůty se bude smlouva automaticky prodlužovat každých pět let, dokud jedna ze smluvních stran smlouvu nevypoví, a to do dvanácti měsíců před uplynutím doby.⁸⁶

Můžeme říci, že tato smlouva položila základy nové zahraničně politické orientace Československa v poválečném období.

Reakce na uzavření československo-sovětské smlouvy byly rozporuplné. Britové si mysleli, že pozice Československa není tak špatná, jelikož má velmi dobré vztahy jak se Západem, tak s Východem, a tudíž není nutné, aby se takovouto smlouvou v podstatě zavazovala Moskvě. Smlouva smetla ze stolu projekt konfederace, se kterým Sověti nesouhlasili a mysleli si, že by mohl eliminovat sovětský vliv v Evropě a že by Sovětský svaz bránil jeho možnému pronikání na Západ.⁸⁷

Od roku 1944 začíná být Československo bráno jako příklad, že je Sovětský svaz schopen spolupracovat i se zastoupením, které si sám nedosadil (exil). Našly se samozřejmě ale i neshody. Jednalo se zejména o Slovenské národní povstání, kdy se Moskva snažila

⁸⁵ RIPKA, Hubert: *S Východem a Západem*. 1944, s. 76 - 79.

⁸⁶ Tamtéž, s. 78.

⁸⁷ CHOLÍNSKÝ, Jan: O příčinách vítězství komunismu v únoru 1948. Dostupné na URL: <http://www.obcinst.cz/cs/O-pricinach-vitezstvi-komunistu-v-unoru-1948-rozhovor-Jana-Cholinskeho-s-historikem-Vitem-Smetanou-c149/> (citace 20. 4. 2015)

minimalizovat pomoc ze Západu a sama k věci přistupovala velmi vlažně, dále pak např. v otázce nové polské, tzv. lublinské vlády, jejíž vznik nadšeně přivítal československý velvyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger, ačkoli měl z Londýna jiné instrukce.⁸⁸

4. 2 Moskevské jednání s komunisty

Touto smlouvou, nejen, že se odtajnil pravděpodobný průběh budoucí zahraniční politiky Československé republiky, ale rovněž se legitimizovala síla komunistické strany Československa a její představitelé nabyli sebevědomí, které jim dovolilo stát se hlavními rádci prezidenta Beneše, ne-li jeho rovnými.

Již po podepsání smlouvy započalo jednání delegace československé exilové vlády, vedené Edvardem Benešem, a československým komunistickou stranou působící v Moskvě v čele s Klementem Gottwaldem. Projednaly se základní otázky o budoucím uspořádání politických poměrů Československé republiky. Komunisté proklamovali, že československý lid nedopustí, aby se na československou politickou scénu vrátila předmnichovská buržoazie a že komunistická strana zastává názory všeho pracujícího lidu, který předpokládá rozsáhlé politické, sociální a hospodářské změny.⁸⁹

Prezident Beneš byl také nucen souhlasit s požadavkem komunistické strany, aby londýnská vláda začala již co nejdříve pracovat na organizaci aktivního boje proti okupantům na území Československé republiky. Dále Beneš přijal, s drobnými výhradami, základní teze komunistů o uspořádání poválečných poměrů v Československu. Spadá do toho i požadavek KSČ, aby se Národní fronta stala hlavní politickou silou při vytváření nového státního zřízení. Politickou moc neměla převzít londýnská vláda, ale revoluční národní výbory, jako vyjádření skutečné lidové moci.⁹⁰

⁸⁸ CHOLÍNSKÝ, Jan: O příčinách vítězství komunismu v únoru 1948. Dostupné na URL: <http://www.obcinst.cz/cs/O-pricinach-vitezstvi-komunistu-v-unoru-1948-rozhovor-Jana-Cholinskeho-s-historikem-Vitem-Smetanou-c149/> (citace 20. 4. 2015)

⁸⁹ PETRUŽÁLEK, František: *Smlouva, kterou prověřil nejen čas: 45 lety byla podepsána československo-sovětská Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi ČSR a SSSR*. 1988, s. 15 - 16.

⁹⁰ Tamtéž.

Co prezident Beneš rezolutně odmítl, byl komunistický návrh, aby vláda uznala Slováky, jako svébytný národ. V této věci trval Beneš na své ideji čechoslovakismu.⁹¹

4. 2. 1 Návrhy komunistického exilu na poválečné uspořádání

Prezident Beneš rovněž nabídl Klementu Gottwaldovi, aby českoslovenští komunisté vstoupili již nyní do londýnské vlády, ale ten tuto nabídku odmítl. Komunisté uznávají londýnskou vládu jako představitelku československé suverenity, ale nechtějí brát odpovědnost za její stranické složení a politickou linii. Do vlády však vstoupí až na osvobozeném československém území a jako součást široké národní fronty. Již tehdy předpokládali, že budou nejsilnější stranou a že budou mít nárok na post ministerského předsedy a stejně tak budou požadovat resort ministerstva obrany a vnitra. Na schůzi byly tyto komunistické nároky formulovány takto:

1. Dekretem prezidenta republiky nebo jiným způsobem bude vyhlášena svrchovanost Československa na celém předmnichovském území.
2. Až do utvoření nově zvoleného Národního shromáždění vstoupí v platnost stará Ústava československá s těmi změnami, které bude vyžadovat přechodné údobí.
3. Zákony a nařízení, vydané na celém území Československa v době od Mnichova, tedy také zákony a nařízení takzvané druhé republiky, budou prohlášeny za neplatné,
4. Československé zákony a nařízení z doby předmnichovské republiky vstoupí v platnost, pokud nebudou změněny zákony a nařízeními vydanými v přechodném údobí,
5. Prozatímní orgány veřejné správy budou:
 - a) prezident republiky;
 - b) prozatímní vláda, jmenovaná prezidentem republiky;
 - c) prozatímní Národní shromáždění, volené zástupci zemských národních výborů, které bude náhražkou parlamentu;

⁹¹ PETRUŽÁLEK, František: *Smlouva, kterou prověřil nejen čas: 45 lety byla podepsána československo-sovětská Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi ČSR a SSSR*. 1988, s. 16.

- d) zemské národní výbory, ustavené z členů národního odboje a volené zástupci okresních národních výborů. Zemské výbory budou fungovat jako dřívější zemská zastupitelstva a zemské politické správy a převezmou úkoly, které jim svěří provizorní vláda, respektive prozatímní Národní shromáždění;
 - e) okresní národní výbory, ustavené z členů národního odboje a volené zástupci místních národních výborů. Budou fungovat jako dřívější okresní zastupitelstva a okresní politické správy. Kromě toho převezmou úkoly, které jim svěří provizorní vláda nebo prozatímní Národní shromáždění;
 - f) místní národní výbory, ustavené z členů národního odboje a volené přímo lidem ve všech obcích. Budou fungovat místo dřívějších obecních správ a převezmou úkoly, které jim v přechodném údobí svěří provizorní vláda nebo prozatímní Národní shromáždění.
6. Bude nutno provést rychlé a účinné zásahy do majetkových a hospodářských poměrů. Proveďte je veřejná ruka v objektech průmyslových, zemědělských, obchodních a finančních. Objekty se rozdělí na dvě kategorie:
- a) první kategorie bude obsahovat objekty ukradené nebo spravované Němci z důvodů národní, rasové a politické persekuce a
 - b) druhá kategorie hospodářské objekty zrádců.⁹²

Komunistické vedení v Moskvě představilo prezidentu Benešovi rovněž svůj názor na slovenský problém. Vláda by měla uznat samobytnost slovenského národa v rámci společného státu a zásadu rovný s rovným.⁹³

Z Moskvy si tedy prezident Beneš přivezl dva dokumenty, které vytvořilo ústřední vedení komunistické strany. První dokument se týkal plánů na opatření v poválečném Československu a druhý dokument se týkal budoucích vztahů Česka a Slovenska, tedy požadavek, aby Slováci byli Čechům rovni.

⁹² FEIERABEND, Ladislav Karel, BILÍKOVÁ, Magda (ed): *Politické vzpomínky III*. 1996, s. 86-88.

⁹³ MERVART, Jan, MUSILOVÁ, Dana: *Dokumenty k dějinám Komunistické strany Československa*. 2006, s. 86.

5. Moskevské jednání v březnu 1945

Ještě před příjezdem do Moskvy, jednal Edvard Beneš se zástupci Slovenska, reprezentováni Slovenskou národní radou, aby mu předložili kandidáty pro jednání o sestavení nové vlády. Nová vláda by měla být podle Beneše ustanovena až na území Československa a do té doby by měly pravomoci zůstat londýnské exilové vládě. Dále se v Londýně sešli zástupci politických stran (národní socialisté, komunisté a sociální demokraté), aby se dohodli, že nebude obnovena agrární strana a že ani její představitelé nebudou pozváni do připravované Národní fronty.

Moskevských jednání se, včetně prezidenta Beneše, zúčastnili národní socialisté J. Stránský, J. David, F. Uhlíř a P. Drtina, sociální demokraté V. Majer, V. Patzak, Z. Fierlinger a B. Laušman, lidovci J. Šrámek a F. Hála a zástupci komunistické strany V. Nosek, B. Laštovička, K. Gottwald, R. Slánský a V. Kopecký. Za Slovenskou národní stranu byli přítomni J. Ursíny⁹⁴, V. Šrobár, J. Styk, G. Husák, L. Novomeský a J. Šoltézs⁹⁵ a J. Lichner^{96 97}.

⁹⁴ Ján Ursíny (1896 – 1972) byl československý politik, ve 30. letech poslanec NS a představitel agrární strany na Slovensku. Za II. světové války byl představitelem politického občanského odboje, v roce 1943 podepsal vánoční dohodu a v letech 1943 – 1944 byl pověřenec Slovenské národní rady. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*. 1999.

⁹⁵ Josef Šoltézs (1909 – 1977) byl československý politik, představitel levicového křídla sociální demokracie na Slovensku. Za II. světové války člen odbojové skupiny J. Lichnera. V roce 1944 inicioval sloučení KSS se sociální demokracií. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*. 1999.

⁹⁶ Ján Lichner (1897 – 1979) byl slovenský politik, představitel agrární strany. V letech 1935 – 1938 poslanec NS, v roce 1938 ministr autonomní slovenské vlády. V letech 1939 – 1940 působil jako ředitel Slovenské všeobecné banky a vedoucí odbojové skupiny. V letech 1940 – 1945 byl členem Státní rady v Londýně, 1940 – 1942 státní ministr a v letech 1942 – 1945 byl ministrem zemědělství v exilové vládě. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*. 1999.

⁹⁷ Doba poválečná 1945 - 1948. Dostupné na URL: <http://www.vlada.cz/cz/urad-vlady/historie/doba-povalecna-1945---1948-50552/> (citace 25. 4. 2015)

Poprvé se politici sešli 22. března 1945 a bylo jasné, že se bude jednat o střet dvou politických linií a že jednání nebudou jednoduchá. Nejprve se probíral vládní program a poté podoba nové vlády. Celou dobu měli navrch komunisté, což bylo dáno nejen místem konání, ale také faktem, že demokraté nepřivezli z Londýna jediný návrh vládního programu. Londýnský exil jel do Moskvy v podstatě odevzdán komunistickým představám, což deklaroval i prezident Beneš, který dle Prokopa Drtiny demokratům řekl, že se s komunisty prostě musejí dohodnout.⁹⁸

Řízení jednání se ujal Klement Gottwald, který byl také jednomyslně zvolen předsedou vůdčího orgánu Národní fronty Čechů a Slováků, která se ustavila. Jelikož žádná z nekomunistických stran nepředložila návrh programu vlády Národní fronty, předložili návrh pouze komunisté. Jednalo se o později nazvaný Košický vládní program.

V Moskvě se ukázalo, že někteří demokratičtí politici jsou více nakloněni komunistické politice a že celkově demokratické pozice jsou značně oslabené. Zdeněk Fierlinger a Bohumil Laušman, ačkoli přijeli z Londýna, zastávali v jednání spíše komunistické než sociálně demokratické postoje, jediný člověk, který reprezentoval sociální demokracii, byl dle vzpomínek Prokopa Drtiny, Václav Majer. Značně oslabení byli rovněž lidovci, kdy Jan Šrámek sebou do Moskvy vzal pouze svého osobního důvěrníka Františka Hálu. Sám Šrámek nenavštívil jediné jednání, dokud nebyl vládní program zcela dohodnut a na jednání za sebe posílal právě Hálu. Byl to ale Šrámek, který nakonec vyjednal pro lidovce tři křesla ve vládě, místo dvou, které navrhovali komunisté.⁹⁹

5. 1 Košický vládní program

Komunistické plány nakonec opravdu zvítězily nad těmi nekomunistickými, což se projevilo zejména v novém vládním programu, kterému se později začalo říkat *Košický vládní program*.

Plán na poválečný systém Československa byl tedy zosnován již v Moskvě během konce války, jako výsledek jednání a kompromisu londýnské a moskevské exilové skupiny.

⁹⁸ PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 153.

⁹⁹ DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: kniha českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 1., Emigraci k vítězství*. 1992, s. 19 - 21.

Tento projekt byl pak zahrnut do Košické dohody stran národní fronty a do Košického programu první domácí vlády republiky.

Bylo již patrné, že se Československo ubírá směrem k Východu a i tyto projekty byly toho důkazem. Vedoucí linií byl totiž odklon od kapitalistického systému vedení hospodářství. Hlavními body se tak staly znárodnění průmyslu, vytváření plánu pro obnovu a rozvoj a vytvoření plánovacího aparátu. Hlavními důvody pro odklon od zásad západního kapitalistického systému byly: snaha odstranit periodické krize a chronickou nezaměstnanost (která vyplývala z předválečného hospodářství), snaha zefektivnit hospodářský systém, touha dosáhnout rychlé obnovy po válce, a v neposlední řadě připravit Komunistickou stranu na konečné převzetí moci.¹⁰⁰

Návrh tohoto programu celkově vypracoval Klement Gottwald, Václav Kopecký vypracoval část o budoucí zahraniční politice osvobozené republiky, část týkající se vyhlášení národních práv Slováků a část o trestání válečných zločinců a podporovatelů německé okupace. Zdeněk Nejedlý vypracoval část, která se týkala věcí školství a kultury, Jaroslav Procházka společně s generálem Ludvíkem Svobodou vypracovali vojenskou část programu.¹⁰¹

Košický vládní program měl celkem 16 odstavců. První odstavec označil vládu za vládu Národní fronty Čechů a Slováků a její funkční období mělo skončit, jakmile bude zvoleno nové Prozatímní národní shromáždění. Shromáždění mělo potvrdit Edvarda Beneše ve funkci prezidenta a jmenovat novou vládu, která měla připravit řádné volby. Druhý odstavec se týkal boje proti okupantům, zejména prostřednictvím mobilizace československých občanů, kteří se tak měli zapojit do odboje na okupovaném území.¹⁰²

Třetí odstavec především oceňoval zásluhy Rudé armády na osvobození Československa. Bylo zde uvedeno, že československá armáda bude kopírovat tu sovětskou ve své organizaci i výzbroji. Čtvrtý odstavec rozebíral zahraniční politiku, slova vděčnosti směřující na Východ a prohlášení, že linie československé zahraniční politiky bude v souladu se sovětskou velmocí.¹⁰³

¹⁰⁰ BERNÁŠEK, Miroslav: Czechoslovak Planning 1945-48. *Soviet Studies*, Vol. 22 (1970), Issue 1. s. 96.

¹⁰¹ KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ: Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. 1960, s. 380.

¹⁰² PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 154 - 155.

¹⁰³ MANDLER, Emanuel: *Benešovy dekrety: proč vznikaly a co jsou*. 2002, s. 38.

Pátý odstavec se věnoval novému správnímu uspořádání, jehož základem se měly stát národní výbory. Šestý článek pojednával o otázce nového uspořádání mezi Čechy a Slováky, kdy se mělo stavět na ideji úplné rovnoprávnosti.¹⁰⁴

V tomto bodu došlo k největší krizi v projednávání programu. Slovenská národní rada odmítala připustit toleranci stoupenců československé národní jednoty, což byla idea, kterou prosazoval prezident Beneš a ten také kategoricky rozhodl, že je nutno se na všem dohodnout a tak tedy národní socialisté byli nuceni naprosto ustoupit. Celá tato kapitola byla poté formulována Slováky a komunisty.¹⁰⁵

Sedmý článek řešil Podkarpatskou Rus, jejíž budoucnost si měl určit podkarpatský lid. Osmý článek se věnoval otázce Němců a Maďarů na československém území. Ti měli být zbaveni občanství za jejich nepřátelské chování proti republice. Výjimkou byli antifašisti a loajální občané. Potrestáním válečných zločinů, kolaborantů a kolaborujících politických stran. Jednalo se o strany fašistické, ale zejména o strany středové a pravicové. Mezi ně patřili agrárníci, političtí živnostníci a národní demokraté. Je důležité upozornit, že až na Jaroslava Stránského¹⁰⁶, nikdo proti tomuto návrhu komunistů neprotestoval.¹⁰⁷

Devátý, desátý a jedenáctý články se zabývaly rovněž potrestáním kolaborantů a zrádců, kterým měl být sebrán majetek a rozdělen chudým rolníkům a bezzemkům. Obsahem dvanáctého článku bylo znovuoobnovení hospodářského života. Následující odstavce se věnovaly organizací zdravotnictví, zemědělství, kultury, školství, zemědělského zásobování atd. Šestnáctý odstavec oznamoval občanům, že cesta znovuzrození republiky bude trnitá, obtížná a namáhavá.¹⁰⁸

Jednání o programu vlády bylo několikadenní a obvykle byla jednomyslně schvalována každá část postupně. K největším rozporům došlo při projednávání části, která se týkala uznání nacionální svébytnosti Slováků. V obhajobě čechoslovakismu vystupovali Jaroslav Stránský, Józsa David, František Uhlíř, František Hála, Václav Majer a Václav Pacák.

¹⁰⁴ PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 154 - 155.

¹⁰⁵ DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: kniha českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 1., Emigraci k vítězství*. 1992, s. 23 - 24.

¹⁰⁶ Jaroslav Stránský (1884 – 1973) – ministr spravedlnosti exilové vlády v Londýně, člen Československé strany národně socialistické.

¹⁰⁷ PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 156 - 159.

¹⁰⁸ Tamtéž.

Jednalo se o vypjaté jednání, kdy národně socialističtí zástupci málem opustili jednání. Po dalším jednání byl ale celý program nakonec jednomyslně schválen.¹⁰⁹

5. 2 Jednání o nové vládě

Na moskevském jednání bylo rovněž dohodnuto složení nové vlády. Počet ministrů se zvýšil na dvacet pět, z toho bylo šestnáct Čechů a devět Slováků.¹¹⁰

Bylo dohodnuto, že vedoucí složky Národní fronty dostanou ve vládě po třech křeslech a že se proporcionalně budou stranám počítat i funkce státních tajemníků. Po třech členech vlády dostali čeští komunisté, slovenští komunisté, sociální demokraté, národní socialisté a slovenští demokraté. Lidovcům měla původně připadnout jen dvě místa, když byli schváleni Šrámek a Hála, ale československá strana lidová si ještě vymohla post ministra zdravotnictví, do kterého byl dosazen dr. Adolf Procházka. Ve vládě měli zvláštní postavení Jan Masaryk a Zdeněk Nejedlý, kteří byli navrženi do vlády jako osobnosti všennárodního významu. Jan Masaryk na přání prezidenta Beneše, Zdeněk Nejedlý na návrh komunistů.¹¹¹

5. 2. 1 Personální obsazení vlády

Předsedou vlády se stal Zdeněk Fierlinger, jehož navrhli sami komunisté.¹¹²

Zdeněk Fierlinger byl u komunistů zvlášť oblíbený, jež podle nich byl spolehlivý levicový sociální demokrat, věrný přítel Sovětského svazu, který vyznával ideu socialismu a historickou vůdčí úlohu Komunistické strany Československa. Zároveň se podle komunistů

¹⁰⁹ KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ: Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. 1960, s. 380.

¹¹⁰ PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 162.

¹¹¹ KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ: Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. 1960, s. 382.

¹¹² PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 162.

netěšil oblibě u londýnského exilu, který ho chtěl z pozice velvyslance v Moskvě sesadit a na jeho místo dosadit šéfa československé vojenské mise v Moskvě generála Heliodora Píku.¹¹³

Komunisté obsadili ministerstvo vnitra (Václav Nosek), funkci náměstka předsedy vlády (Klement Gottwald) a ministerstvo financí (Václav Kopecký). Sociální demokraté obsadili ministerstvo průmyslu (Bohumil Laušman), ministerstvo výživy (Václav Majer) a již zmíněný post předsedy vlády. Lidovci získali posty náměstka předsedy vlády (Jan Šrámek), ministra zdravotnictví (Adolf Procházka) a ministra pošt (František Hála). Národní socialisté obsadili ministerstvo zahraničního obchodu (Hubert Ripka), ministerstvo spravedlnosti (Jaroslav Stránský, později Prokop Drtina) a funkci náměstka předsedy vlády (Josef David, později Jaroslav Stránský).¹¹⁴

Každá slovenská strana obdržela nakonec čtyři posty. Komunisté získali post náměstka předsedy vlády (Viliam Široký), ministra ochrany práce a sociální péče (Jozef Šoltész), ministra zemědělství (Julius Ďuriš) a post státního tajemníka v ministerstvu zahraničních věcí (Vlado Clementis¹¹⁵). Slovenští demokraté získali post náměstka předsedy vlády (Ján Ursíny), ministra vnitřního obchodu (Ivan Pietor), ministra financí (Vavro Šrobár) a státního tajemníka v ministerstvu zahraničního obchodu (Ján Lichner).¹¹⁶

Se jmenováním zástupců Slovenských demokratů byli také potíže. Komunisté chtěli původně na pozici náměstka předsedy vlády dosadit Vavra Šrobára, avšak zástupci Slovenské demokratické strany s tím nesouhlasili. Zvláště pak Husák a Novomeský naráželi na Šrobárovu senilnost¹¹⁷. Náměstkem předsedy vlády byl tedy za Slovenskou demokratickou stranu jmenován Josef Lettrich¹¹⁸. Proti němu se ovšem zvedl velký odpor slovenských

¹¹³ KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ: Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. 1960, s. 380 - 381.

¹¹⁴ PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 162 - 166

¹¹⁵ Vladimír „Vlado“ Clementis (1902 – 1952) byl slovenský komunistický politik, který byl roku 1939 internován ve Francii, poté v letech 1940 – 1945 v Londýně. V letech 1942 – 1945 byl členem Právní rady. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*. 1999.

¹¹⁶ PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 162 - 166.

¹¹⁷ V té době bylo Šrobárovi již 78 let.

¹¹⁸ Josef Lettrich (1905 – 1969) byl slovenský právník a politik, který byl ve 30. letech představitelem mladé generace agrární strany. Za II. světové války byl představitelem politického občanského odboje na Slovensku. V roce 1943 podepsal vánoční dohodu a v letech 1943 – 1944 byl pověřenec Slovenské národní rady. 1945 – 1948 byl předsedou Demokratické strany. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*. 1999.

komunistů a tak byl nakonec v zájmu stabilizace Národní fronty jmenován náměstkem předsedy vlády Ján Ursíny.¹¹⁹

Nestraničí obsadili ve vládě Národní fronty ministerstvo zahraničních věcí (Jan Masaryk¹²⁰), ministerstvo dopravy (Antonín Hasal), ministerstvo školství a osvěty (Zdeněk Nejedlý), ministerstvo národní obrany (Ludvík Svoboda) a post státního tajemníka v ministerstvu národní obrany (Mikuláš Ferjenčík). Je třeba zmínit skutečnost, že ani jediný post ve vládě neobsadil představitel domácího odboje.¹²¹

¹¹⁹ KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ: Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. 1960, s. 381.

¹²⁰ Jan Masaryk (1886 – 1948) byl československý diplomat a politik. V letech 1925 – 1938 byl velvyslancem ve Velké Británii, v letech 1940 – 1945 ministrem zahraničních věcí exilové vlády a člen Státní rady v Londýně. V letech 1944 – 1945 byl ministrem národní obrany a v letech 1942 – 1945 náměstkem předsedy vlády. Zdroj: KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*. 1999.

¹²¹ PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 162 - 166.

6. Česko-slovenské vztahy

Vztahy mezi Čechy a Slováky nebyli již od počátku trvání Československa jednoduché a situace se nezměnila ani po válce. Češi nemohli Slovákům odpustit jejich přidání se na stranu Hitlera a založení samostatného Slovenského státu v roce 1939 a Slováci se stále cítili být stále jen jakýmsi mladším bratříčkem Česka, který ho ale utlačuje a chce ho jen využívat. Na tyto rozdílné názory byli ovšem českoslovenští politici zvyklí, a tak i přesto bylo po válce jejich snahou znovuobnovit Československou republiku, jako národ všech Čechů a Slováků.

Hlavním zastáncem byl prezident Edvard Beneš, který tuto linii čechoslovakismu ctil již od založení republiky a nehodlal se jí vzdát ani po válce. Bylo to také dáno tím, že během války se v exilu se Slovenskem zacházelo tak, jako by bylo stále součástí Československa, jako by se Československá republika nikdy nerozdělila. Ostatně otázka kontinuity byla pro prezidenta Beneše stěžejní. Pokud neexistoval Mnichov, nemohli se ani Slováci odtrhnout.

Během války přesto byla budoucnost Slovenska nejistá a existovalo několik variant vývoje. První varianta byla, že Slovensko zůstane samostatné i po skončení války. Tuto ideu měli zejména slovenští prominenti luďáckého režimu a stoupenci Hlinkovi strany. Ti prosazovali v roce 1944 tzv. Čatlošův plán¹²², který předpokládal, že na Slovensku dojde ke státnímu převratu, vyhlásí se vojenská diktatura a ta bude po boku Sovětského svazu bojovat proti Německu za zachování nezávislého Slovenska.¹²³

Někteří představitelé Slovenska prosazovali vytvoření Středoevropské federace, v níž by bylo Slovensko samostatným státem. Slováci nakonec neměli jednotnou alternativu samostatného vývoje, navíc před nimi stála hrozba přiřazení na stranu viníka války, pokud by zůstalo Slovensko nezávislé. Více se však ujaly myšlenky, že Slovensko bude součástí Československa. Podle jedné z variant by proběhl návrat k první republice v podobě centralizovaného státu. Více do popředí však šla myšlenka československé federace. Její velcí podporovatelé byli komunisté.¹²⁴

¹²² Čatlošův plán (Čatlošovo memorandum) – pojmenován podle svého autora ministra národní obrany generála Ferdinanda Čatloše.

¹²³ PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. 2011, s. 120 - 125.

¹²⁴ Tamtéž.

V exilu padl i návrh Vavra Šrobára, který po válce zamýšlel vytvoření slovenské vlády a národního shromáždění. Zásadu kontinuity by splňoval slovenský národní výbor, který by spravoval a zastupoval Slovensko až do návratu vlády. Ve shodě s národním výborem by vláda jmenovala zemského vrchního velitele a zemského prezidenta, s nimiž by národní výbor sdílel moc. Edvard Beneš viděl řešení i v decentralizovaném státě, kde budou existovat zemské sněmy pro Čechy, Moravu, Slovensko a Zakarpatskou Ukrajinu, které by měly i legislativní práva. Slovenské složky by měly rovná práva a Slováci by měli stejné procentuální zastoupení ve veřejné správě.¹²⁵

Národně socialistická strana své organizace na Slovensku nemůže zakládat, a tudíž nemůže ani kandidovat. Politický život Slovenska je tedy formován pouze dvěma stranami a to stranou demokratickou a stranou komunistickou.¹²⁶

6. 1 Situace na Slovensku

V září 1943 dala Komunistická strana Slovenska pokyn k vytvoření Slovenské národní rady, která se stala organizační základnou slovenské Národní fronty, kterou tvořily Komunistická strana Slovenska a Demokratická strana. Slovenská národní rada se tak stala první svobodným vládním orgánem na československém území.¹²⁷

Ačkoliv bylo Slovenské národní povstání v srpnu 1944 neúspěšné, Slovensko nebylo bráno po válce jako spojenc Hitlera, a to z důvodu, že se na povstání podílela i Slovenská národní rada, která reprezentovala protifašistické skupiny.¹²⁸

Slovenské národní povstání bylo důležité i z hlediska vztahu Velké Británie k Československu. Ta kladla veliký důraz na jeho dopad, který měl předurčovat budoucí uspořádání ve střední Evropě, zejména sféry vlivu. Britové se snažili, aby Československo

¹²⁵ BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně: 1939-1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. 2003, s. 228 - 229.

¹²⁶ KLÁTIL, Fráňa, CORN, Jiří (ed): *Republika nad stranami: o vzniku a vývoji Československé strany národně socialistické (1897-1948)*. 1992, s. 242.

¹²⁷ KLIMEŠ, Miloslav, LESJUK, Petr, MALÁ, Irena, PREČAN, Vilém: *Cesta ke květnu: vznik lidové demokracie v Československu do února 1948. 1. svazek*. 1965, s. 14.

¹²⁸ CABADA, Ladislav: *Česká a slovenská politika v období druhé republiky a druhé světové války*. In: Vodička, K., Cabada, L.: *Politický systém České republiky*. Praha: Portál, 2007, s. 52.

nepadlo do vlivu Sovětského svazu, ačkoli to bylo ujednáno na teheránské konferenci na konci roku 1943. Slovenské národní povstání bylo ovšem z velké části financováno Sovětským svazem, zejména pak lidskými a materiálními zdroji.¹²⁹

¹²⁹ BROWN, Martin David: *Jak se jedná s demokraty: britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii, 1939-1945*. 2008. s. 218 - 219.

7. Politický systém po konci války

Po návratu do vlasti se tedy podle této dohodnuté organizace vytvořil systém tzv. Národní fronty, který kopíroval stranické složení vlády. Nekomunistické strany i komunisté se snažili spolupracovat, aby se Československo vzpamatovalo z války, ale větší slovo měla již komunistická strana.

7.1 Národní fronta Čechů a Slováků

Již 7. dubna 1945 v Košicích, iniciovala komunistická strana *Návrh Komunistické strany Československa na dohodu o spolupráci tří socialistických stran v českých zemích*. Jednalo se o základní podklad pro jednání tří socialistických stran. Jeho výsledkem byl 8. června 1945 vznik Národního bloku pracujících lidí měst i venkova, v němž se komunistická strana, národní socialisté a sociální demokraté dohodli na společném postupu ve všech otázkách Košického vládního programu.¹³⁰

V okamžiku ustanovení Národní fronty neměla např. Národně socialistická strana ani svůj program, ani své vedení. Sami národní socialisté nebyli ve svých stanoviscích jednotní, např. zda bude chtít loajálně plnit program Košického vládního programu či zda bude svou politiku řídit dle přání své podnikatelské složky. Byli i členové, kteří požadovali rovnou sloučení s komunistickou stranou, jako například Fráňa Zemínová^{131, 132}.

Problémy měli národní socialisté i s obsazením funkce předsedy strany, jelikož část socialistů odmítala zvolit kandidáta Petra Zenkla, zejména z důvodu jeho účasti v Beranově vládě za druhé republiky. Jeho volbou byl však poté dán směr i program národně socialistické

¹³⁰ KLIMEŠ, Miloslav, LESJUK, Petr, MALÁ, Irena, PREČAN, Vilém: *Cesta ke květnu: vznik lidové demokracie v Československu do února 1948. I. svazek*. 1965, s. 583 - 584.

¹³¹ Fráňa Zemínová (1882 – 1962) byla politička a feministka, členka Československé národně socialistické strany, v letech 1945-1948 byla její místopředsedkyní. Paradoxem jejího ukvapeného přání o sloučení národních socialistů a komunistů je, že byla v roce 1949 odsouzena ve vykonstruovaném procesu s Miladou Horákovou a strávila jedenáct let ve věznicích. Zdroj: ŠANTRŮČEK, Bohuslav: *Statečná žena*. Praha: Ústřední výkonný výbor Svazu československé mládeže socialistické, 1932.

¹³² FIERLINGER, Zdeněk: *Zrada československé buržoasie a jejích spojenců*. 1951, s. 150 - 151

strany, což se projevilo zejména v jejím postoji k znárodnění československého hospodářství.¹³³

Národní fronta jako orgán měla zdaleka největší vliv na poválečný vývoj Československa a byla základním politickým útvarem v osvobozené republice. Komunisté z ní chtěli vytvořit ještě mnohem větší organizaci, např. tím, že by se její součástí stali významné masové organizace, ve kterých měli komunisté svůj vliv, jako např. odbory a svazy partyzánů. Ostatní strany Národní fronty však s tímto nesouhlasily a až do roku 1948 se jim podařilo proti tomuto komunistickému požadavku uspět.¹³⁴

Vztahy mezi komunisty a zbylými stranami v rámci Národní fronty bychom mohli popsat podle Duvergerovy teorie politického stranictví, který se v nich mimo jiné zabývá vztahy mezi koaličními partnery. Duverger určil u komunistů dvě hlavní taktiky: maskování a kolonizaci. Maskování znamenalo, že strana skrývá své pravé záměry, přetvařuje se, aby se dostala do povědomí a případně vystoupila z izolace. Kolonizace znamená, že strana se infiltruje do jiných stran či uskupení. Nasazené osoby tajně pronikají do stran a rozkládají jí zevnitř. Cílem kolonizace je buď úplné rozložení strany a její odchod z politického spektra, ovládnutí dané strany, aby byla poslušná vůči komunistické straně, anebo úplné pohlcení strany. Samozřejmě komunistické strany rozbíjely strany i zvenčí, této metodě se říká „salámová metoda“.¹³⁵

V případě Československa se komunisté v rámci Národní fronty velice snažili, aby zjistili vztahy a poměry uvnitř jednotlivých stran a aby tak mohli ovlivňovat politický systém. Můžeme rozlišit dva druhy spolupracovníky komunistů, kteří měli za úkol získávat informace zevnitř nekomunistických stran. Jednalo se buď o staré členy demokratických stran, kteří se během války rozhodli vstoupit do Komunistické strany Československa, byli však komunisty přesvědčeni, aby ve své původní straně zůstali a uvnitř strany získávali informace pro komunistickou stranu.¹³⁶

¹³³ FIERLINGER, Zdeněk: *Zrada československé buržoasie a jejích spojenců*. 1951, s. 150 - 151.

¹³⁴ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. II. díl: období 1938-2004*. 2005, s. 1127.

¹³⁵ FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objetí: historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 2008, s. 33 - 34.

¹³⁶ KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk, 1997, s. 13 - 14.

Druhou skupinou spolupracovníků byli noví, a většinou mladí, členové nekomunistických stran, kteří byli vysláni přímo komunistickou stranou. Nejvíce informátorů působilo v sociální demokracii a nejvíce tajných komunistických členů bylo u národních socialistů.¹³⁷

Způsob hlasování v Národní frontě probíhal na základě dohody, ne hlasováním. Dohoda však vyžadovala souhlas všech stran.¹³⁸

Je třeba zmínit, že v československém poválečném systému nefigurovaly pouze strany, ale významnou roli měly i zájmové a masové společenské organizace. Již v odboji došlo k dohodě stran, že tyto organizace budou nadstranické a celostátní a strany si nebudou sami zakládat vlastní stranické zájmové organizace. Ovšem to nezakazovalo stranám, aby usilovaly o politické ovládnutí těchto organizací, či aby se snažily dosadit své lidi předních pozic v rámci jednotlivých organizací.

Významné postavení měly také odbory¹³⁹ a nejvýznamnější organizací se stalo Revoluční odborové hnutí. Již brzy po válce mělo okolo dvou miliónů členů a požadovalo stejné postavení jako vláda a někteří členové mu toto postavení přiznat chtěli. Mezi další významné organizace patřily také odbojářské organizace, Svaz českých partyzánů¹⁴⁰, Jednotný svaz zemědělců, Jednotný svaz slovenských rolníků, Svaz české mládeže či sportovní a tělovýchovné organizace, jako např. Sokol.¹⁴¹

Československé strany, které byly po válce vpuštěny do politického systému Československa, si v Prozatímním národním shromáždění rozdělily tři sta křesel a to po padesáti. Jelikož měla každá strana v národním shromáždění stejný počet členů, bylo pouze na jejich vnitrostranických a osobních bojích, jak daná místa obsadí a toto jmenování do úřadu proběhlo v podstatě bez konfliktů mezi stranami.¹⁴²

¹³⁷ KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk, 1997, s. 13 - 14.

¹³⁸ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. II. díl: období 1938-2004*. 2005, s. 1127.

¹³⁹ Předsedou ústřední rady odborů byl v roce 1945 Antonín Zápotocký.

¹⁴⁰ Předsedou byl generální tajemník ÚV KSČ Rudolf Slánský.

¹⁴¹ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. II. díl: období 1938-2004*. 2005, s. 1128.

¹⁴² DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: kniha českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 1., Emigraci k vítězství*. 1992, s. 82.

Ustavující schůze Prozatímního národního shromáždění se konala 29. října 1948. Předsedou shromáždění byl zvolen poslanec Josef David. Ten se tímto jmenováním musel vzdát postu náměstka předsedy vlády a národní socialistická strana musela doplnit svou delegaci ve vládě. Na jeho místo byl dosazen dosavadní ministr spravedlnosti Jaroslav Stránský. Na post ministra spravedlnosti byl jmenován Prokop Drtina. 31. září se pak konala první pracovní schůze, v níž předseda vlády Zdeněk Fierlinger přednesl vládní prohlášení. Jednotliví poslanci každé strany se poté k návrhu vyjádřili.¹⁴³

Jak již bylo několikrát zmíněno, po válce ze stranického spektra vypadly pravicové strany. Základnou levicové politiky byla do této změny u nás i jinde ve světě sociální demokracie. Ta ovšem byla po válce vytlačena komunisty do pozadí, kteří přebrali její demokratický levicový charakter a program. Je nutno si uvědomit, že ostatní demokratické strany tuto změny nereflektovaly a mlčky ji připustily. Tímto došlo zásadně k pokřivení stranické osy. Z původně antisystémové komunistické strany se stala nyní legitimní vůdčí strana celého stranického spektra.

7. 1. 1 Činnost Národní fronty

Strany Národní fronty se po válce samozřejmě snažily spolupracovat. Hlavní cíle byly vytyčené již v několikrát zmiňovaném Košickém vládním programu a snahou všech stran bylo, aby se Československo co nejrychleji vzpamatovalo z okupace a nacistického teroru. Ačkoli se strany jednomyslně na tomto programu shodly, začaly se již při návratu do republiky projevovat první neshody.

Jedním z hlavních témat Košického vládního programu bylo znovuoživení hospodářství a to metodou odklonu od kapitalistického fungování. Formou, jak dosáhnout znovuoživení hospodářství bylo jeho znárodnění.

Znárodnění československého hospodářství se stalo vleklým sporem mezi stranami Národní fronty. S plánem samozřejmě přišli komunisté a s nimi plně souhlasili sociální demokraté¹⁴⁴. Byli to právě sociální demokraté, kteří se dožadovali rychlého znárodnění a byli

¹⁴³ DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: kniha českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 1., Emigraci k vítězství*. 1992, s. 104 - 107.

¹⁴⁴ Ministr průmyslu za sociální demokracii Bohumil Laušman inicioval vznik Ústředního pracovního komitétu pro znárodnění průmyslu, a také se stal jejím předsedou (18. července 1945). Úkolem komitétu bylo připravit

na tomto poli i aktivnější než komunisté, kteří se zpočátku řídili doktrínou Rudolfa Stránského, která udávala, že komunisté se nejprve musí chopit moci a teprve poté se zabývat dílčími cíli.¹⁴⁵

Národním socialistům nevadilo znárodnění těžkého průmyslu, ani velkých podniků lehkého průmyslu, avšak byli rozhodně proti znárodnění Baťových podniků, které měly velký přínos pro československý export a celkově to byl velmi úspěšný podnik. Demokratická strana Slovenska a lidovci přijímali zestátnění dolů a hutí a část těžkého průmyslu. V rámci Národní fronty se tak utvořily dvě skupiny. Na jedné straně byli komunisté a sociální demokraté s myšlenkou znárodnění všech typů průmyslu a na straně druhé národní socialisti, lidovci a slovenští demokraté se zmírňujícími návrhy.¹⁴⁶

Jednání o znárodnění bylo tedy velice problematické a rozpory mezi stranami Národní fronty byly značné. Komunistům šlo po počátečním zaváhání o co nejrychlejší znárodnění a také, aby proběhlo v co největším rozsahu. Ačkoli se ostatní strany snažily zmírnit rozsah požadovaný komunisty a sociálními demokraty, nakonec československé znárodnění bylo zdaleka největší v poválečné Evropě. Tento počín přispěl k faktu, že Československo postupně přechází k řízení hospodářství, který se uplatňoval v Sovětském svazu a byl jedním z kroků, které otevíraly cestu k mocenskému ovládnutí Československa komunisty v únoru 1948.¹⁴⁷

Lidovecký předseda Jan Šrámek, zase po válce varoval své spolustraníky před přehnaným radikalismem při střetávání s komunisty, aby nebyli lidovci obviněni, že chtějí rozbít Národní frontu. Naproti tomu se v roce 1945 začalo formovat mladé radikální křídlo, které naopak požadovalo, aby Československá strana lidová projevovala razantnější přístup v jednáních v Národní frontě. Kritizovalo také ústupky komunistům a požadovalo liberalizaci a modernizaci strany. V souvislosti kritikou přílišné poslušnosti komunistické straně, začalo mladé pochybovat i orientaci Československa na Sovětský svaz. Tyto opoziční reakce byly

návrh dekretu o znárodnění průmyslu. Zdroj: FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, Hloušková, Kateřina, (EDS.): *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 2008, s. 56.

¹⁴⁵ FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, Hloušková, Kateřina, (EDS.): *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 2008, s. 57.

¹⁴⁶ DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: kniha života českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 1., Emigrací k vítězství*. 1992, s. 83.

¹⁴⁷ FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, Hloušková, Kateřina, (EDS.): *Dusivé objetí. Historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. 2008, s. 85-86.

nakonec Šrámkem potlačeny, když ze strany vyloučil Helenu Koželuhovou-Procházkovou¹⁴⁸, která se v dubnu pokusila o vnitrostranický pravicový puč. Po tomto kroku však začalo narůstat napětí na vládní i stranické úrovni, kdy začalo narůstat střetávání demokratických sil s komunisty. To vedlo v Československé straně lidové ke sjednocení pravice se středem, který vedl Šrámek, aby se společně bránili neustálému porušování Košického vládního programu komunisty a aby dokázali čelit jejich neustálému zvyšování požadavků.¹⁴⁹

14. července 1945 vyšel ve Svobodném slovu záznam ze schůze předsednictva Československé strany národně socialistické, kde bylo uvedeno, že strana na svém zasedání odmítla zprávy o tom, že vytvořením koordinačních výborů¹⁵⁰ směřují národní socialisté ke spojení stran bloku a že strana zůstane i nadále stranou samostatnou.¹⁵¹

Tyto příklady, jak lidovců, tak národních socialistů nám mohou ukázat, že strany Národní fronty musely čelit po návratu do Československa neustálému tlaku, ať už zevnitř vlastní strany, tak i veřejnosti. Bylo klíčové, aby strany neustále vydávaly v tisku svá prohlášení a ujišťovaly své příznivce o tom, že nejsou pouhými vazaly komunistické strany. Pozdější události, zejména v roce 1948 nám ovšem ukázaly, že již tehdy ztrácely demokratické strany svůj vliv ve vládě Národní fronty.

7. 2 Obnova Národní rady Československé

Dalším z orgánů, u kterých bylo nutno, aby se strany dohodly na jeho fungování, byla Národní rada Československá. Ta byla založena roku již 1900 a měla za úkol koordinovat národní politické zájmy českých stran.

¹⁴⁸ Helena Koželuhová-Procházková (1907-1967) byla československá politička, členka Československé strany lidové, která zastávala pravicové křídlo strany. Zdroj: DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu: antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945-1948*. 2000.

¹⁴⁹ MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. II. díl: období 1938-2004*. 2005, 1182 - 1183.

¹⁵⁰ Koordinační výbory byly vytvořeny dle Dohody o společném postupu stran Národního bloku pracujícího lidu měst a venkova. Zdroj: Pokyn č. 6 z 25. července 1945. Národní archiv Praha, fond Archiv České strany národně sociální, ČNSS, 1302.

¹⁵¹ Zůstaneme stranou samostatnou. Schůze předsednictva strany národně socialistické (15. 7. 1945), Národní archiv Praha, fond Archiv České strany národně sociální, ČNSS, 1302.

2. července 1945 bylo vydáno memorandum o obnově Národní rady Československé a návrh na její novou organizaci v říjnu 1945. Od předsednictva komunistické strany dostal otázku obnovy národní rady na starost její generální tajemník Rudolf Slánský, který se sešel se zástupci národních socialistů v listopadu 1945, aby jim sdělil své názory na tuto věc. Slánský se vyjádřil, že ačkoli spolupráce stran Národní fronty není zcela jednotná, úmyslem strany komunistické i strany sociálně demokratické je spolupráci stran udržet. Každopádně v tento čas nebyla obnova Národní rady Československé žádoucí, jelikož s blížícími se volbami do Národního shromáždění dojde k soupeření stran a bylo by tedy lepší, znovu ustanovit Národní radu až po volbách. Stránský dále vytkl národní radě její malou autoritu před válkou a její činnost za okupace označil také za neslavné. Jeho negativní postoj k obnově Národní rady Československé může vyplývat z faktu, že komunistická strana nebyla nikdy jejím členem.¹⁵²

Národní rada Československá, jako vrcholná instituce ve věcech národních, měla za účel pečovat o soustavnou společnou práci pro české a slovenské zájmy a jejich soužití v Československé republice. Odborně má zkoumat časové jevy, právní, kulturní, hospodářské, politické, sociální a mravní otázky, v rámci soužití Čechů a Slováků. Má k nim zaujímat stanoviska a činit opatření, pokud to společné národní zájmy vyžadují.

Národní rada Československa mohla mít maximálně 220 členů, kteří se skládali ze zástupců českých a slovenských politických stran, které měly zastoupení v Národním shromáždění, dále ze zástupců českých a slovenských korporací a z českých a slovenských jednotlivců, kteří se osvědčili ve veřejné práci. Ústředními orgány rady jsou předsednictvo, výkonný výbor a ústřední výbor.¹⁵³

¹⁵² Záznam ze schůze náměstka ředitele Josefa Nováka a tajemníka Ladislava Třešňáka s generálním tajemníkem komunistické strany Rudolfem Slánským ze dne 27. listopadu 1945, Národní archiv Praha, fond Archiv České strany národně sociální, ČNSS, 1302.

¹⁵³ Nástin základních řádů Národní rady Československé (září 1945), Národní archiv Praha, fond Archiv České strany národně sociální, ČNSS, 1302.

7. 3 Dohoda o společném postupu stran Národního bloku pracujících lidí měst i venkova

8. června 1945 podepsali představitelé českých socialistických stran Zdeněk Fierlinger, Klement Gottwald a Petr Zenkl *Dohodu o společném postupu stran Národního bloku pracujících lidí měst a venkova*. Dohodli se v ní na zásadách a směrnicích o společném postupu. Komunistická strana Československa, Československá strana národně socialistická a Československá sociální demokracie deklarovaly, že budou společně postupovat ve všech otázkách veřejného života, kdy politickou základnu Národního bloku bude tvořit Košický vládní program. Politika Národního bloku se bude provádět v dohodě se stranou lidovou a s ostatními složkami Národní fronty, jako jsou jednotné zájmové, odborné a kulturní organizace. Toto uskupení mělo tedy za cíl rychlou obnovu a výstavbu demokratické lidové republiky.¹⁵⁴

7. 4 Tvorba nové ústavy

I přes redukci stranického systému do Národní fronty, československý politický systém nebyl zcela funkční a strany měly stále své partikulární zájmy. Dokončení politiky Košického vládního programu se poté stala Ústava Československé republiky z 9. května 1948. Do té doby platila prvorepubliková ústava z roku 1920.

Právní řád byl postaven na tvrzení o právní kontinuitě období první a třetí republiky, ale toto tvrzení nemělo zdaleka jednoduchý výklad. Jednalo se například o prezidentské dekrety, které prezident Beneš vydával v Londýně a jejich součástí byly i dekrety ústavního charakteru. Zřejmě největší problém však byla úprava samotného politického systému, zejména co se týče institucionální aplikace zastupitelské demokracie a způsob jejího obsazování. Československá ústava z roku 1920 počítala s dvoukomorovým Národním shromážděním, avšak v říjnu roku 1945 bylo zkonstruováno Prozatímní národní shromáždění, které bylo jednokomorové. Principům z prvorepublikové ústavy neodpovídal ani způsob přidělování mandátů, protože nebylo navázáno na princip participace a zastoupení při volbách

¹⁵⁴ Dohoda o společném postupu stran Národního bloku pracujících lidí měst i venkova (8. 6. 1945), Národní archiv Praha, fond Archiv České strany národně sociální, ČNSS, 1302.

do Ústavodárného národního shromáždění a podoba Prozatímního národního shromáždění nebyla odvozena od voleb.¹⁵⁵

Hlavním úkolem vlády bylo tedy sestavit novou funkční ústavu, která by reflektovala změny v novém poválečném zřízení a s pomocí níž by Československo plyně směřovalo k ustanovení lidové demokracie. Ačkoli strany vystupovaly pod hlavičkou Národní fronty, komunikace a práce na nové ústavě společná nebyla a nejvýznamnější strany pracovali na své vlastní ústavní předloze. Vznikly tak návrhy od komunistů, národních socialistů, sociálních demokratů i lidovců. Z celkových tří návrhů byl nakonec vybrán ten komunistický, a to po převratu v říjnu 1948.

¹⁵⁵ BALÍK, Stanislav, HLOUŠEK, Vít, ZOLNER, Jan, ŠEDO, Jakub: *Politický systém v Českých zemích 1848-1989*. 2011, s. 123.

Závěr

Československá republika prošla od svého vzniku až do poválečných let velkou proměnou stranického systému. V počátcích nové republiky se stranický systém vyznačoval multipartismem s existencí antisystémových stran. V rámci druhé republiky nastalo období bipartismu s autoritativními prvky. A nakonec po válce začalo Československo směřovat do stranického systému s jednou dominantní stranou. Komunistická strana se tak v průběhu třiceti let, zásluhou změn politických systémů Československa změnila z antisystémové na dominantní stranu, která po válce řídila politický život a měla výsadní postavení v československém stranickém systému.

Proměna postavení komunistické strany se samozřejmě vyvíjela také v závislosti na mezinárodním prostředí, kdy vzrostla úloha Sovětského svazu poté, co byl v červnu 1941 napaden Německem. SSSR jako v podstatě jediný garant záruky pomoci na evropském kontinentě, se stal pro mnoho evropských zemí přirozeným spojencem. Existence komunistických stran v odboji byla tedy tolerována a byla brána jako spojující linka demokratických stran se Sovětským svazem.

Z práce je patrné, že proměnou prošly i názory a chování prezidenta Beneše. V počátcích svého exilu se obracel o pomoc zejména k západním zemím, jako byla Velká Británie, Francie a USA. V rámci zásady politické korektnosti umožnil působení v hlavním exilovém orgánu Státní radě i představitelům komunistické strany. Ačkoli vliv komunistů byl již ve Státní radě, kde postupem času přebírali stále větší převahu, hlavní aktivitu vyvíjelo její centrum v Moskvě. Poté, co bylo pro Beneše těžké získat záruky od západních spojenců, začal se obracet na Sovětský svaz, zejména po zmíněném napadení svazu a jeho zapojení se do války. Byl to sebevědomý Stalin, kdo mu byl schopen dát záruky, týkající se nejen vysvobození z nacistického područí, ale také záruky poválečné pomoci Československu, ať již vojensky, organizačně či hospodářsky. Tento příklon k Sovětskému svazu byl zpečetěn uzavřením československo-sovětské smlouvy v prosinci 1943, která zároveň odstartovala i oficiální jednání a spolupráci mezi londýnským demokratickým a moskevským komunistickým exilem.

V okamžiku začátku těchto jednání bylo již patrné, že aktivita komunistů převyšuje aktivitu ostatních stran a že demokratické strany sídlící v Londýně neměly větší problém s debatami o programech a návrzích, které komunisté předkládali.

Jak bylo v práci dokázáno, systém Národní fronty i Košický vládní program, které můžeme považovat za vrcholy exilové spolupráce, měla v režii komunistická strana. Ačkoli bylo nutné shody všech exilových stran, komunistická převaha byla dána zejména nečinností demokratických stran a výbornou připraveností Komunistické strany Československa. Můžeme tedy konstatovat, že odpověď na výzkumnou otázku zní:

Poválečné stranické uspořádání bylo rozhodnuto v Moskvě a hlavní podíl na něm měla Komunistická strana Československa. Moskevský exil měl po roce 1945 klíčovou roli v politickém životě exilu a můžeme říci, že jeho vliv přesahoval i vliv prezidenta Beneše a zbylých stran.

Hypotéza této práce je tedy potvrzena. Komunistická strana v čele s Klementem Gottwaldem nabídla prezidentu Benešovi a celé exilové delegaci, která pracovala na obnově Československa, takové řešení poválečného uspořádání který nebyl schopný ani odmítnout ani zásadně změnit. Díky častému jednání a získání si spojenců, zejména sociálních demokratů, byli komunisté schopni uplatnit svůj vliv nejen při formování stranického systému, ale implementovat ho i po roce 1945.

Seznam použitých zdrojů

Monografie

BALÍK, Stanislav, HLOUŠEK, Vít, ZOLNER, Jan, ŠEDO, Jakub: *Politický systém v Českých zemích 1848-1989*. Brno: Masarykova univerzita, 2011.

BENEŠ, Edvard: *Paměti. Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha: Orbis, 1948.

BENEŠ, Edvard: *Šest let exilu a druhé světové války: řeči, projevy a dokumenty z r. 1938-45*. Praha: Orbis, 1946.

BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně: 1939-1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*. Přel. Marek Nekula, Alena Opletalová. Praha: Karolinum, 2003.

BROD, Toman: *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939-1948: československá cesta do sovětského područí*. Praha: Academia, 2002.

BROWN, Martin David: *Jak se jedná s demokraty: britské ministerstvo zahraničí a československá emigrace ve Velké Británii, 1939-1945*. Přel. Hana Řeháková, Květa Macáková, Lubomír Kotačka. Praha: Beta-Dobrovský, 2008.

DRÁPALA, Milan: *Na ztracené vartě Západu: antologie české nesocialistické publicistiky z let 1945-1948*. Praha: Prostor, 2000.

DRTINA, Prokop: *Československo můj osud: kniha českého demokrata 20. století. Svazek druhý. Kniha 1., Emigraci k vítězství*. Praha: Melantrich, 1992.

FAJMON, Hynek, BALÍK, Stanislav, HLOUŠKOVÁ, Kateřina (eds.): *Dusivé objetí: historické a politologické pohledy na spolupráci sociálních demokratů a komunistů*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2008.

FEIERABEND, Ladislav Karel, BILÍKOVÁ, Magda (ed): *Politické vzpomínky III*. Brno: Atlantis, 1996.

FIERLINGER, Zdeněk: *Zrada československé buržoasie a jejích spojenců*. Praha: Mír, 1951.

FRIEDL, Jiří, JIRÁSEK, Zdeněk: *Rozpačité spojenectví: československo-polské vztahy v letech 1945-1949*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2008.

- KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o únoru*. Brno: Doplněk, 1997.
- KLÁTIL, Fráňa, CORN, Jiří (ed): *Republika nad stranami: o vzniku a vývoji Československé strany národně socialistické (1897-1948)*. Praha: Melantrich, 1992.
- KLIMEŠ, Miloslav, LESJUK, Petr, MALÁ, Irena, PREČAN, Vilém: *Cesta ke květnu: vznik lidové demokracie v Československu do února 1948. 1. svazek*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1965.
- KOČIAN, Jiří: *Československá strana národně socialistická v letech 1945-1948: organizace, program, politika*. Brno: Doplněk, 2002.
- KOPECKÝ, Václav: *ČSR a KSČ: Pamětní výpisky k historii Československé republiky a k boji KSČ za socialistické Československo*. Praha: SNPL, 1960.
- KOUTEK, Ondřej: *Prokop Drtina: osud československého demokrata*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2011.
- KŘEN, Jan: *V emigraci: západní zahraniční odboj 1939-1940*. Praha: Naše vojsko, 1969.
- KUKLÍK, Jan: *Mýty a realita tzv. "Benešových dekretů": dekrety prezidenta republiky 1940-1945*. Praha: Linde, 2002.
- KUKLÍK, Jan, NĚMEČEK, Jan: *Hodža versus Beneš: Milan Hodža a slovenská otázka v zahraničním odboji za druhé světové války*. Praha: Karolinum, 1999.
- MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. I. díl: období 1861-1938*. Brno: Doplněk, 2005.
- MALÍŘ, Jiří a kol.: *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích Československu v letech 1861-2004. II. díl: období 1938-2004*. Brno: Doplněk, 2005.
- MANDLER, Emanuel: *Benešovy dekrety: proč vznikaly a co jsou*. Praha: Libri, 2002.
- MERVART, Jan, MUSILOVÁ, Dana: *Dokumenty k dějinám Komunistické strany Československa*. Hradec Králové: Historický ústav FHS UHK, 2006.
- PEHR, Michal: *Zápas o nové Československo 1939-1946*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2011.
- PETRUŽÁLEK, František: *Smlouva, kterou prověřil nejen čas: 45 lety byla podepsána československo-sovětská Smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci mezi ČSR a SSSR*. Praha: V Lidovém nakladatelství, 1988.

PROKŠ, Petr (ed): *Politické programy Československé a Československé sociálně demokratické strany dělnické 1878-1948*. Praha: Historický ústav, 1999.

RIPKA, Hubert: *S Východem a Západem*. Londýn: Nákladem Čechoslováka, 1944.

SARTORI, Giovanni: *Strany a stranické systémy: Schéma pro analýzu*. Přel. Jiří Kohoutek, Petr Tomáš. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005.

SARTORI, Giovanni: *Srovnávací ústavní inženýrství: zkoumání struktur, podnětů a výsledků*. Přel. Jana Ogrocká. Praha: Sociologické nakladatelství, 2001.

ŠANTRŮČEK, Bohuslav: *Statečná žena*. Praha: Ústřední výkonný výbor Svazu československé mládeže socialistické, 1932.

TÁBORSKÝ, Eduard: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Přel. Petr Valenta. Praha: Mladá fronta, 1993.

VODIČKA, Karel, CABADA, Ladislav: *Politický systém České republiky: historie a současnost*. Praha: Portál, 2011.

Odborné časopisy

BERNÁŠEK, Miroslav: Czechoslovak Planning 1945-48. *Soviet Studies*, Vol. 22 (1970), Issue 1.

CAPOCCIA, Giovanni: Anti-system Parties: A Conceptual Reassessment, *Journal of Theoretical Politics*, Vol. 14 (2002).

Internetové zdroje

CHOLÍNSKÝ, Jan: O příčinách vítězství komunismu v únoru 1948. *Občanský institut* (online) 13. července 2009. Dostupné na URL: <http://www.obcinst.cz/cs/O-pricinach-vitezstvi-komunistu-v-unoru-1948-rozhovor-Jana-Cholinskeho-s-historikem-Vitem-Smetanou-c149/> (citace 20. 4. 2015).

Doba poválečná 1945 - 1948. *Vláda České republiky* (online). 20. prosince 2008. Dostupné na URL: <http://www.vlada.cz/cz/urad-vlady/historie/doba-povalecna-1945---1948-50552/> (citace 25. 4. 2015).

Archiválie

Záznam ze schůze náměstka ředitele Josefa Nováka a tajemníka Ladislava Třešňáka s generálním tajemníkem komunistické strany Rudolfem Slánským ze dne 27. listopadu 1945, Národní archiv Praha, fond Archiv České strany národně sociální, ČNSS, 1302.

Dohoda o společném postupu stran Národního bloku pracujícího lidu měst i venkova (8. 6. 1945), Národní archiv Praha, fond Archiv České strany národně sociální, ČNSS, 1302.

Zůstaneme stranou samostatnou. Schůze předsednictva strany národně socialistické (15. 7. 1945). Národní archiv Praha, fond Archiv České strany národně sociální, ČNSS, 1302.

Pokyn č. 6 z 25. července 1945. Národní archiv Praha, fond Archiv České strany národně sociální, ČNSS, 1302.